

ΝΙΑ ΠΟΣΤΜΑΝ

Διασκέδαση
μέχρι θανάτου

ο δημόσιος λόγος
στην εποχή του θεάματος

ΟΡΟΜΕΔΕΑ

Διασκέδαση μέχρι θανάτου

Ο δημόσιος λόγος
στην εποχή του θεάματος

του Νιλ Πόσμαν

Εκδόσεις ΔΡΟΜΕΑΣ
Αθήνα 1998

Διασκέδαση μέχρι θανάτου

Ο δημόσιος λόγος
στην εποχή του θεάματος

του Νιλ Πόσμαν

Μετάφραση:

Φωτεινή Ρουγκούνη - Αφροδίτη Τζαμουράνη

Γλωσσική Επιμέλεια:

Γκέλη Σπανού

Επιστημονική Επιμέλεια:

Πόπη Διαμαντάκου

Εκδόσεις ΔΡΟΜΕΑΣ

Αθήνα 1998

Περιεχόμενα

Πρόλογος	9
Μέρος 1	
Κεφάλαιο 1: Το μέσο είναι η μεταφορά	13
Κεφάλαιο 2: Τα ΜΜΕ ως επιστημολογία	27
Κεφάλαιο 3: Η Αμερική της τυπογραφίας	41
Κεφάλαιο 4: Η “τυπογραφική” αντίληψη	55
Κεφάλαιο 5: Ένας κόσμος που γνέφει “κου-κου...”	75
Μέρος 2	
Κεφάλαιο 6 : Η εποχή των σόου μπίζνες	93
Κεφάλαιο 7: “Και τώρα...ας περάσουμε στο επόμενο θέμα”	109
Κεφάλαιο 8: Ο θρησκευτικός λόγος ως τηλεοπτικό σόου	125
Κεφάλαιο 9: Ο πολιτικός λόγος ως τηλεοπτική διαφήμιση	137
Κεφάλαιο 10: Η διδασκαλία ως ψυχαγωγική δραστηριότητα	155
Κεφάλαιο 11: Η προειδοποίηση του Χάξλεϊ	119
Σημειώσεις	179
Βιβλιογραφία	187

Πρόλογος

Όλοι είχαμε το βλέμμα στραμμένο στο 1984. Όταν η χρονιά αυτή έφτασε και η προφητεία δεν βγήκε αληθινή, οι σκεπτόμενοι Αμερικανοί άρχισαν να σιγοτραγουδούν ικανοποιημένοι. Οι ρίζες της φιλελεύθερης δημοκρατίας είχαν κρατήσει. Στην Αμερική, τουλάχιστον, οι εφιάλτες του Όργουελ δεν πραγματοποιήθηκαν, έστω και αν ο τρόμος είχε βρει αλλού εδάφη να εγκατασταθεί.

Ωστόσο, είχαμε λησμονήσει ότι εκτός από το σκοτεινό όραμα του Όργουελ υπήρχε και ένα άλλο, εξίσου ανατριχιαστικό –λίγο παλαιότερο και κάπως λιγότερο γνωστό: Ο “Θαυμαστός Καινούργιος Κόσμος” του Άλντους Χάξλεϊ. Αντιθέτως με ό,τι πιστεύει ο πολύς κόσμος, ακόμη και οι άνθρωποι κάποιας παιδείας, ο Χάξλεϊ και ο Όργουελ δεν έκαναν την ίδια προφητεία. Ο Όργουελ προειδοποιούσε ότι κάποια στιγμή θα επιβληθεί ένας εξωθεν αυταρχισμός. Αντιθέτως, για το Χάξλεϊ, δεν χρειάζεται Μεγάλος Αδελφός για να στερηθεί η ανθρωπότητα την αυτονομία, την ωριμότητα και την ιστορική της μνήμη. Εκείνος πίστευε ότι σιγά σιγά οι άνθρωποι θα καταλήξουν να αγαπούν την καταπίεσή τους, να λατρεύουν την τεχνολογία και να αποδομήσουν την ικανότητά τους για σκέψη.

Τον Όργουελ τον φόβιζαν οι άνθρωποι που θα απαγόρευαν τα βιβλία. Το Χάξλεϊ τον φόβιζε το γεγονός ότι δεν θα υπήρχε λόγος να απαγορευτεί ένα βιβλίο γιατί δεν θα βρισκόταν άνθρωπος πρόθυμος να διαβάσει. Ο Όργουελ φοβόταν εκείνους που θα μας στερούσαν την πληροφόρηση. Ο Χάξλεϊ φοβόταν εκείνους που θα μας υπερπληροφορούσαν τόσο ώστε να καταντήσουμε πλάσματα παθητικά και εγωιστικά. Ο Όργουελ φοβόταν ότι η αλήθεια θα φυλασσόταν μυστική. Ο Χάξλεϊ φοβόταν ότι η αλήθεια θα πνιγόταν σε έναν ωκεανό σύγχυσης. Ο Όργουελ φοβόταν ότι θα αναπτύσ-

σαμε πολιτισμό υποτέλειας. Ο Χάξλεϊ φοβόταν ότι θα αναπτύσσαμε πολιτισμό κοινοτοπίας ασχολούμενοι μόνο με δραστηριότητες αντίστοιχες του όργκου-πόργκου, του φυγόκεντρου αγριοκουταβιού και των αισθησιακών ταινιών*.

Όπως επισήμανε ο Χάξλεϊ στο βιβλίο του “Θαυμαστός Καινούργιος Κόσμος Ξανά”, οι υπέρμαχοι της ελευθερίας της σκέψης και οι ορθολογιστές που πάντα γρηγορούσαν και αντιμάχονταν κάθε μορφή τυραννίας “παρέλειψαν να εκτιμήσουν την ακόρεστη δίψα του ανθρώπου για ψυχαγωγία”. Στο “1984”, σημείωνε ο Χάξλεϊ, “οι άνθρωποι ελέγχονταν μέσω της οδύνης”. Με λίγα λόγια, ο Όργουελ φοβόταν ότι θα μας καταστρέψουν αυτά που μισούμε. Ο Χάξλεϊ φοβόταν ότι θα μας καταστρέψουν αυτά που αγαπάμε.

Το βιβλίο αυτό εξετάζει την πιθανότητα να έχει δίκιο ο Χάξλεϊ, όχι ο Όργουελ.

* Σ.τ.Μ.: Ψυχαγωγικές δραστηριότητες των γενετικά προγραμματισμένων πλασμάτων του χαξλεϊκού κόσμου (“Θαυμαστός Καινούργιος Κόσμος”). Έχουν χρησιμοποιηθεί οι όροι της μετάφρασης του Ανδρέα Αποστολίδη, εκδ. Μέδουσα, Ιούνιος 1988.

Μέρος 1

Κεφάλαιο 1

Το μέσο είναι η μεταφορά

Έχει παρατηρηθεί ότι σε κάθε περίοδο της ιστορίας μία διαφορετική πόλη γίνεται κέντρο του λαμπρού αμερικανικού πνεύματος. Στο τέλος του 18ου αιώνα, για παράδειγμα, η Βοστώνη υπήρξε εστία ενός πολιτικού ριζοσπασισμού, ο οποίος πυροδότησε μία έκρηξη με διεθνή αντίκτυπο - έκρηξη η οποία μόνο στα περίχωρα της Βοστώνης θα ήταν δυνατό να συμβεί. Ξαφνικά τότε όλοι οι Αμερικανοί, συμπεριλαμβανομένων και των κατοίκων της Βιρτζίνια, έγιναν ένθερμοι "Βοστωνέζοι". Στη συνέχεια, στα μισά του 19ου αιώνα, η Νέα Υόρκη έγινε το σύμβολο μίας Αμερικής - κοάνης πολιτισμών, αλέθοντας κάθε άλλο παρά αγγλικά συστατικά, καθώς αξιοθρήντες υπάρξεις από όλες τις μεριές του κόσμου αποβιβάζονταν στο Έλις Άιλαντ για να διαδώσουν τις παράξενες γλώσσες τους και τις ακόμη πιο παράξενες συνήθειές τους. Αργότερα, στις αρχές του 20ού αιώνα, το Σικάγο, η πόλη με τους ισχυρούς ανέμους και τα σιβαρά αγόρια έγινε σύμβολο της βιομηχανικής παραγωγής και του δυναμισμού της Αμερικής. Το άγαλμα ενός χασάπη στο Σικάγο υπάρχει για να μας θυμίζει την εποχή που Αμερική σήμαινε σιδηρόδρομος, βοοειδή, ορυχεία ατσαλιού και επιχειρηματικές περιπέτειες. Αν όμως τέτοιο άγαλμα δεν υπήρχε, θα έπρεπε να επινοηθεί για τον ίδιο λόγο που υπάρχει το άγαλμα του Μίνιπ Μαν για να θυμίζει την εποχή της Βοστώνης και το άγαλμα της Ελευθερίας για να θυμίζει την εποχή της Νέας Υόρκης.

Στις μέρες μας, θα πρέπει να στραφούμε στην πόλη του Λας Βέγκας, τη Νεβάδα, γιατί αυτή πλέον μπορεί να εκπροσωπήσει μεταφορικά τον εθνικό χαρακτήρα και τις επιδιώξεις μας. Σύμβολο της πόλης είναι η χαρτονένια εικόνα -10 μέτρα ύψος- μίας μηχανής του τζόγου στο πλάι μίας χορεύτριας. Και τούτο γιατί το Λας Βέγκας είναι μια

πόλη απολύτως ταυτισμένη με την ιδέα της ψυχαγωγίας και ως τέτοια διακηρύσσει το πνεύμα ενός πολιτισμού, όπου ο δημόσιος λόγος παίρνει όλο και περισσότερο τη μορφή της ψυχαγωγίας. Η πολιτική μας, η θρησκεία, οι ειδήσεις, ο αθλητισμός, η εκπαίδευση και το εμπόριο έχουν μεταλλαχθεί σε παρελκόμενα του θεάματος, χωρίς οι πολίτες να διαμαρτύρονται, χωρίς ούτε καν να το επισημαίνουν. Το αποτέλεσμα είναι ότι είμαστε ένας λαός στα πρόθυρα θανάτου από υπερβολική διασκέδαση.

Τη στιγμή που γράφω, Πρόεδρος των Ηνωμένων Πολιτειών είναι ένας παλιός ηθοποιός του Χόλυγουντ*. Αλλά και ένας από τους βασικούς του αντιπάλους για την προεδρία το 1984 είχε πρωταγωνιστικό ρόλο στο πιο αστραφτερό τηλεοπτικό σόου της δεκαετίας του '60. Ήταν, δηλαδή, αστροναύτης. Η εξωγήινη περιπέτειά του είχε γίνει, όπως ήταν φυσικό, θέμα κινηματογραφικής ταινίας. Ο τέως υποψήφιος Τζορτζ Μακ Γκόβερν υπήρξε οικοδεσπότης του δημοφιλούς τηλεοπτικού σόου "Saturday Night Live" (Ζωντανά το Σαββατόβραδο). Το ίδιο και ένας από τους υποψήφιους των τελευταίων χρόνων, ο Αιδεσιμώτατος Τζέσε Τζάκσον.

Εν τω μεταξύ, ο τέως πρόεδρος Νίξον, που κάποτε ισχυρίστηκε ότι έχασε μια εκλογή γιατί τον σαμπόταραν οι μακιγιέρ, συμβούλευσε το γερουσιαστή Ε. Κένεντυ ότι, αν επιθυμεί να αγωνιστεί σοβαρά για την προεδρία, οφείλει να χάσει περίπου δέκα κιλά. Αν και το Σύνταγμα δεν προβλέπει τίποτα σχετικώς, φαίνεται πως στις μέρες μας οι ευτραφείς υφίστανται αποκλεισμό από την κούρσα διεκδίκησης υψηλών πολιτικών αξιωμάτων.

Το ίδιο πιθανώς να ισχύει για τους φαλακρούς. Ενδεχομένως και για εκείνους των οποίων η εμφάνιση δεν έχει υποστεί την εξωραϊστική επέμβαση της αισθητικής. Πράγματι, ίσως έχουμε φτάσει σε ένα σημείο, όπου τα προϊόντα ομορφιάς υποκαθιστούν την ιδεολογία, δημιουργώντας ένα νέο πεδίο αναμέτρησης στο οποίο οι πολιτικοί οφείλουν να ασκούνται.

Το σημείο αυτό δεν διέφυγε βεβαίως της προσοχής των Αμερικανών δημοσιογράφων και για την ακρίβεια των τηλεοπτικών παρουσιαστών. Οι περισσότεροι περνούν πιο πολύ χρόνο με το πιστολάκι των μαλλιών παρά με τα κείμενά τους, με αποτέλεσμα να αποτελούν σήμερα την πιο λαμπερή κοινότητα εντεύθεν του Λας Βέγκας. Αν και το ομοσπονδιακό νομοσχέδιο περί επικοινωνιών δεν αναφέρει πουθενά κάτι σχετικό, ό-

* Σ.τ.Ε. Ρόναλντ Ρέιγκαν

σοι δεν είναι τηλεοπτικώς φωτογενείς αποκλείονται από τις εκπομπές εκείνες που αποκαλούνται “ δελτία ειδήσεων”. Όσοι, αντιθέτως, διαθέτουν φωτογένεια μπορούν να διεκδικούν μισθούς που ξεπερνούν το ένα εκατομμύριο δολάρια το χρόνο.

Οι Αμερικανοί επιχειρηματίες ανακάλυψαν, πολύ πριν από όλους εμάς, ότι η ποιότητα και η χρηστική αξία των προϊόντων τους είναι υποδεέστερες της συσκευασίας τους και ότι, στην πραγματικότητα, οι μισές αρχές του καπιταλισμού, που επαινεί ο Άνταμ Σμιθ ή καταδικάζει ο Καρλ Μαρξ, δεν παίζουν κανένα ρόλο. Ακόμη και οι Ιάπωνες, που λέγεται ότι κατασκευάζουν καλύτερα αυτοκίνητα από τους Αμερικανούς, ξέρουν ότι τα οικονομικά έχουν σχέση περισσότερο με την τέχνη του θεάματος παρά με την επιστήμη, όπως μαρτυρά ο επίσιος διαφημιστικός προϋπολογισμός της εταιρείας αυτοκινήτων Τογιότα.

Λίγο καιρό πριν, είδα τον Μπίλυ Γκρέιαμ να συνευρίσκεται με τον Τσέκυ Γκρην, την Νιόν Γουόργουικ, το Μίλτον Μπερλ και άλλους “ιεροκήρυκες” του πολιτισμού μας σε ένα αφιέρωμα στον Τζωρτζ Μπερνς, που τίμησε την παραμονή του επί ογδόντα χρόνια στο χώρο του θεάματος. Ο Αιδεσιμώτατος Γκρέιαμ αντάλλαξε σιχομυθίες με τον Μπερνς σχετικά με την προετοιμασία του ανθρώπου για την αιωνιότητα. Ο Αιδεσιμώτατος Γκρέιαμ διαβεβαίωσε το κοινό ότι ο Θεός αγαπά εκείνους που κάνουν τους ανθρώπους να γελούν, αν και στη Βίβλο δεν υπάρχει σχετική μνεία. Επρόκειτο για ένα έντιμο λάθος. Απλώς θεοποίησε το τηλεοπτικό δίκτυο NBC.

Η Δρ. Ρουθ Γουεστχάιμερ είναι ψυχολόγος και παραγωγός μίας δημοφιλούς ραδιοφωνικής εκπομπής. Παράλληλα, μέσω μίας ειδικής τηλεφωνικής γραμμής, πληροφορεί το ακροατήριό της για το σεξ και τις άπειρες δυνατότητές του, χρησιμοποιώντας μια γλώσσα που κάποτε ανθούσε μόνο στις κρεβατοκάμαρες και στις γωνιές των δρόμων. Πάντως, ψυχαγωγεί το κοινό σχεδόν τόσο όσο και ο Αιδεσιμώτατος Γκρέιαμ. Σε μια συνέντευξή της μάλιστα κάποτε είπε: “Δεν ξεκινώ με την πρόθεση να βγάλω γέλιο. Αν προκύψει κάτι τέτοιο, το βρίσκω χρήσιμο. Θεωρώ σπουδαίο το γεγονός ότι μερικοί με αποκαλούν ψυχαγωγό, γιατί πιστεύω πως όταν ένας καθηγητής διδάσκει με χιούμορ οι άνθρωποι εξακολουθούν να τον θυμούνται και μετά το μάθημα” (1). Δεν είπε τι ακριβώς θυμούνται, ούτε ποια χρησιμότητα έχει το να τον θυμούνται. Έχει, όμως, δίκιο. Είναι σπουδαίο να είσαι ψυχαγωγός. Πράγματι, στην Αμερική ο Θεός ευνοεί εκείνους που κατέχουν το ταλέντο και τον τρόπο να ψυχαγωγούν, είτε είναι ιεροκήρυκες είτε αθλητές είτε επιχειρηματίες, πολιτικοί, δάσκαλοι, δημο-

σιογράφοι. Πάντως στη χώρα μας, οι λιγότερο διασκεδαστικοί άνθρωποι είναι οι επαγγελματίες ψυχαγωγοί.

Όσοι ενδιαφέρονται και ανησυχούν για τον πολιτισμό –δηλαδή εκείνη η κατηγορία ανθρώπων που διαβάζουν βιβλία σαν αυτό– θα ξέρουν ότι τα παραδείγματα που ανέφερα παραπάνω δεν αποτελούν εξαιρέσεις. Αντιθέτως, είναι ο κανόνας.

Δεν είναι λίγοι αυτοί που παρατήρησαν, σχολίασαν και κατέγραψαν την παρακμή του δημόσιου λόγου στην Αμερική και τη μετεξέλιξή του σε τέχνη του θεάματος. Πιστεύω όμως ότι στην πλειοψηφία τους ελάχιστα προσέγγισαν τις πηγές και το νόημα αυτής της παρακμής, η οποία οδήγησε στην παραγωγή μίας μάζας από εξέχουσες ασυμμετρικότητες. Για παράδειγμα, όσοι ασχολήθηκαν σοβαρά με αυτό το θέμα μας είπαν πως αυτό που συμβαίνει αποτελεί ίζημα του παρακμάζοντος καπιταλισμού ή, αντιθέτως, άγευστο καρπό της ωρίμανσης του καπιταλισμού ή νευρωτικό αποκύημα της εποχής του Φρόυντ ή αποτέλεσμα της έκπτωσης του Θεού που εμείς προκαλέσαμε ή ακόμη απόρροια κάποιων διαχρονικών ανθρώπινων χαρακτηριστικών, όπως η απληστία και η φιλοδοξία.

Έχω μελετήσει πολύ προσεκτικά αυτές τις ερμηνείες και θεωρώ πως όλες έχουν κάτι να προσφέρουν. Οι μαρξιστές, οι φροϋδικοί, οι οπαδοί του Λεβί Στρως και οι επιστήμονες της δημιουργίας πρέπει να λαμβάνονται σοβαρά υπόψη. Θα εκπλαγώ εάν η δική μου ερμηνεία είναι η μόνη που προσεγγίζει την απόλυτη αλήθεια. Είμαστε άλλωστε όλοι, όπως υποστηρίζει ο Χάξλεϊ, Μεγάλοι Συντομευτές, εννοώντας ότι κανείς από εμάς δεν είναι τόσο σοφός, ώστε να γνωρίζει την απόλυτη αλήθεια. Ακόμη όμως και αν πιστεύαμε ότι κατέχουμε αυτή την αλήθεια, δεν έχουμε το χρόνο για να την κάνουμε γνωστή, αλλά ούτε και ένα ακροατήριο τόσο εύπιστο ώστε να τη δεχτεί. Σε αυτό το βιβλίο όμως θα βρείτε σίγουρα μια συλλογιστική, η οποία συγκροτεί το θέμα αυτό σαφέστερα από άλλες που εμφανίστηκαν στο παρελθόν. Η αξία της έγκειται στην άμεση προοπτική που προσφέρει και βασίζεται στις παρατηρήσεις, τις οποίες έκανε ο Πλάτωνας 2300 χρόνια πριν. Η συλλογιστική αυτή εστιάζει το ενδιαφέρον της στις διάφορες μορφές με τις οποίες οι άνθρωποι διεξάγουν τις συνομιλίες τους και υποστηρίζει ότι οι ιδέες που μπορούμε να εκφράσουμε επηρεάζονται σε μεγάλο βαθμό από τον τρόπο με τον οποίο είμαστε υποχρεωμένοι να χειριστούμε τη συζήτηση. Οι ιδέες αυτές, τις οποίες καταφέρνουμε να εκφράσουμε αποτελούν σημαντικό περιεχόμενο πολιτισμού.

Χρησιμοποιώ τη λέξη “συνομιλία” μεταφορικά, για να αναφερθώ όχι μόνο στην ομιλία, αλλά και σε όλες τις τεχνικές και την τεχνολογία που χρησιμοποιούν οι άνθρωποι ενός πολιτισμού για να ανταλλάξουν μηνύματα. Υπό αυτή την έννοια, ολόκληρος ο πολιτισμός είναι μία συνομιλία ή, για να είμαι πιο ακριβής, ένα σύνολο συνομιλιών, οι οποίες πραγματοποιούνται μέσω μίας ευρείας κατηγορίας συμβολικών τρόπων. Θα εστιάσουμε την προσοχή μας στις μορφές με τις οποίες τα είδη του δημόσιου λόγου ρυθμίζουν ή και υπαγορεύουν ακόμη το περιεχόμενο που μπορεί να παραχθεί από αυτές τις διαδικασίες.

Ένα απλό παράδειγμα του τι σημαίνει αυτή η άποψη είναι το πρωτόγονο σύστημα σημάτων καπνού. Δεν γνωρίζω το περιεχόμενο των μηνυμάτων που οι Ινδιάνοι εξέπεμπαν με τα σήματα καπνού. Μπορώ όμως να μαντέψω με ασφάλεια ότι το περιεχόμενο αυτό δεν ήταν φιλοσοφικό. Τα σήματα καπνού είναι ανεπαρκή για τη μεταφορά περίπλοκων μηνυμάτων. Συνεπώς, είναι αδύνατο να εκφραστούν με αυτά ιδέες σχετικές με τη φύση της ύπαρξης. Αλλά ακόμη και αν αυτό ήταν δυνατό, ένας φιλόσοφος της φυλής των Τσερόκι θα είχε ξεμείνει από ξύλα και κουβέρτες πριν καν να φτάσει στο δεύτερο φιλοσοφικό αξίωμα. Αυτή η μορφή επικοινωνίας αποκλείει το φιλοσοφικό περιεχόμενο.

Ας πάρουμε ένα παράδειγμα πλησιέστερο στην εποχή μας: Όπως ανέφερα προηγουμένως, είναι αδύνατο να φανταστεί κάποιος ότι ένας άνθρωπος σαν τον εικοστό έβδομο πρόεδρο της Αμερικής, τον ευτραφή, βάρους 150 κιλών, Ουίλιαμ Χάουαρντ Ταφτ, θα μπορούσε να είναι υποψήφιος πρόεδρος στις μέρες μας. Το σχήμα του σώματος ενός ανθρώπου ελάχιστα συνδέεται με το σχήμα των ιδεών του όταν αυτός απευθύνεται στο κοινό μέσω του Τύπου, του ραδιοφώνου ή ακόμη και μέσω σημάτων καπνού. Ο συγκεκριμένος συσχετισμός ευσταθεί όμως όταν αυτός απευθύνεται στο κοινό μέσω της τηλεόρασης. Η εικόνα της παχυσαρκίας ενός ανθρώπου 150 κιλών είναι τόσο εύγλωπτη, ώστε μπορεί να συνθλίψει πολύ εύκολα την ποιότητα και το λεπτό πνεύμα των λόγων του. Γιατί στην τηλεόραση ο λόγος εκφέρεται σε μεγάλο βαθμό μέσω των εικόνων, πράγμα που σημαίνει ότι η τηλεόραση μας παρουσιάζει μια συζήτηση η οποία συγκροτείται από εικόνες και όχι από λέξεις. Η εμφάνιση στην πολιτική ζωή του επαγγέλματος που αποκαλείται “ίματζ μείκερ” (κατασκευαστής εικόνας) και η συνεπακόλουθη υποβάθμιση του “λογογράφου” επιβεβαίωσε το γεγονός ότι η τηλεόραση έχει διαφορετικό περιεχόμενο από τα άλλα μέσα. Δεν μπορείς να

παρουσιάσεις πολιτική φιλοσοφία στην τηλεόραση. Η φύση της εναντιώνεται σε αυτού του είδους το περιεχόμενο.

Θα δώσω ένα ακόμη παράδειγμα κάπως πολυπλοκότερο. Η πληροφορία, το περιεχόμενο ή, αν θέλετε, το “υλικό” που συνθέτει αυτό το οποίο ονομάζουμε “δελτίο ειδήσεων” δεν υπήρχε –δεν μπορούσε να υπάρχει– σε έναν κόσμο, στον οποίο δεν υπήρχαν τα μέσα για να το εκφράσουν. Δεν εννοώ ειδήσεις για πυρκαγιές, πολέμους, δολοφονίες και ερωτικές σχέσεις, που συμβαίνουν παντού και πάντα σε όλα τα μέρη του κόσμου. Εννοώ ότι χωρίς την ύπαρξη μίας τεχνολογίας που να διευκολύνει την προβολή αυτών των γεγονότων, οι άνθρωποι δεν μπορούν να εξοικειωθούν με την καθημερινή τους χρήση. Πολύ απλά τέτοιου είδους πληροφόρηση δεν θα μπορούσε να υπάρξει ως μέρος του περιεχομένου του πολιτισμού. Αυτή η ιδέα –ότι δηλαδή υπάρχει ένα περιεχόμενο που αποκαλείται “δελτίο ειδήσεων”– δημιουργήθηκε αποκλειστικά από τον τηλεγράφο (και ενισχύθηκε στη συνέχεια από τα νεότερα μέσα επικοινωνίας). Ο τηλεγράφος επέτρεψε τη διακίνηση πληροφοριών, στερημένων από το πλαίσιο αναφοράς τους, σε μακρινές αποστάσεις με απίστευτη ταχύτητα. Το δελτίο ειδήσεων, οι ειδήσεις της κάθε ημέρας δηλαδή, είναι αποκύημα της δικής μας φαντασίας, που πραγματοποιείται δια της τεχνολογίας. Είναι, για την ακρίβεια, ένα γεγονός των μέσων μαζικής ενημέρωσης. Παρακολουθούμε αποσπάσματα από γεγονότα που συμβαίνουν σε ολόκληρο τον κόσμο, επειδή, στα είδη των μέσων ενημέρωσης που έχουμε, ταιριάζουν αποσπασματικές συζητήσεις. Πολιτισμοί, οι οποίοι δεν διαθέτουν μέσα ενημέρωσης που να διακινούν πληροφορίες με την ταχύτητα του φωτός –πολιτισμοί π.χ. στους οποίους το πλέον αποτελεσματικό και διαθέσιμο μέσο μεταφοράς πληροφοριών και εκμηδένισης της απόστασης είναι τα σήματα καπνού– δεν έχουν “ειδήσεις της ημέρας”. Χωρίς την ύπαρξη ενός μέσου που να δημιουργεί αυτή τη συγκεκριμένη μορφή ειδήσεων, δελτίο ειδήσεων δεν υπάρχει.

Για να το θέσω όσο πιο απλά μπορώ, το βιβλίο αυτό είναι μια έρευνα και συγκρίτως μια ελεγεία για το πιο σημαντικό πολιτισμικό γεγονός της Αμερικής κατά το δεύτερο μισό του 20ού αιώνα: Την παρακμή της εποχής της τυπογραφίας και την επικράτηση της εποχής της τηλεόρασης. Το γεγονός αυτό μετέβαλε δραματικά και αμετάκλητα το περιεχόμενο και το νόημα του δημόσιου λόγου, καθώς δύο μέσα τόσο διαφορετικά μεταξύ τους δεν μπορούν να φιλοξενήσουν τις ίδιες ιδέες. Με τη μείωση της επιρροής του εντύπου, το περιεχόμενο της πολιτικής, της θρησκείας, της εκπαί-

δευσης και όλων των άλλων πεδίων, τα οποία συνθέτουν αυτό που ονομάζουμε δημιουργία ζωή, πρέπει να αλλάξει και να αναπλαστεί σύμφωνα με τους όρους που προσοδιάζουν στην τηλεόραση.

Μπορεί όλα αυτά τα οποία λέω να ακούγονται τόσο ύποπτα, όσο και ο αφορισμός του Μάρσαλ ΜακΛούαν, “το μέσο είναι το μήνυμα”. Προσωπικώς δεν πρόκειται να αρνηθώ αυτή τη σχέση “μέσου” και “μηνύματος” (παρόλο που πολλοί διάσημοι μελετητές το συνηθίζουν, αν και θα ήταν “άφωνοι” σήμερα αν δεν είχε υπάρξει ο ΜακΛούαν). Γνώρισα το ΜακΛούαν πριν από τριάντα χρόνια, όταν εγώ ήμουν φοιτητής στο πανεπιστήμιο και αυτός ένας άγνωστος καθηγητής αγγλικών. Πίστευα τότε, όπως πιστεύω και τώρα, ότι βάδισε στα βήματα του Όργουελ και του Χάξλεϊ. Ήταν με άλλα λόγια ένας προφήτης. Και έχω παραμείνει πιστός στη θεωρία του ότι ο καλύτερος τρόπος για να γνωρίσεις έναν πολιτισμό είναι να μελετήσεις τους τρόπους επικοινωνίας που αναπτύσσει. Θα μπορούσα εδώ να προσθέσω ότι το ενδιαφέρον μου για αυτή την άποψη προκλήθηκε αρχικώς από έναν προφήτη σαφώς δεινότερο από το ΜακΛούαν και αρχαιότερο από τον Πλάτωνα. Μελετώντας σε νεαρή ηλικία τη Βίβλο, εντόπισα πως εκεί υποστηρίζεται υπαινικτικώς η άποψη ότι ορισμένα επικοινωνιακά μέσα προτιμούν συγκεκριμένα είδη περιεχομένου και είναι για αυτό το λόγο ικανά να κυριαρχούν σε έναν πολιτισμό. Συγκεκριμένα αναφέρομαι στις Δέκα Εντολές, ιδιαίτέρως δε στη δεύτερη εντολή με την οποία απαγορεύεται στους Ισραηλίτες να απεικονίζουν με συγκεκριμένο τρόπο ο,τιδήποτε: “Ου ποιήσεις σεαυτώ είδωλον, ουδέ παντός ομοίωμα όσα εν τω ουρανώ άνω και όσα εν τη γη κάτω και όσα εν τοις ύδασιν υποκάτω της γης”. Αναρωτήθηκα τότε, όπως και τόσοι άλλοι, για ποιο λόγο ο Θεός αυτών των ανθρώπων έδινε οδηγίες για το πώς θα έπρεπε να συμβολίζουν ή να μη συμβολίζουν τις εμπειρίες τους. Είναι παράδοξο μια τέτοια επιταγή να συμπεριλαμβάνεται σε ένα σύστημα ηθικών κανόνων, εκτός εάν ο συγγραφέας του υπέθεσε ότι υπάρχει σχέση μεταξύ των μορφών της ανθρώπινης επικοινωνίας και της ποιότητας του πολιτισμού. Μπορούμε να διακινδυνεύσουμε μια εικασία, ότι δηλαδή είναι αδύνατον οι άνθρωποι που καλούνται να λατρέψουν μια άυλη παγκόσμια θεότητα, να το κάνουν αυτό ζωγραφίζοντας εικόνες, φτιάχνοντας αγάλματα ή εκφράζοντας τις ιδέες τους με συγκεκριμένους εικονογραφικούς τρόπους. Ο Θεός των Εβραίων έπρεπε να υπάρχει μέσα στις λέξεις και μέσω των λέξεων ως υπέρτατη σύλληψη, για την οποία απαιτείται το ανώτατο επίπεδο της αφηρημένης σκέψης. Για τούτο η εικονο-

γράφηση θεωρήθηκε ως βλασφημία και αυτός ήταν ένας τρόπος να εισαχθεί στον πολιτισμό ένας νέος Θεός. Άνθρωποι σαν εμάς, που εμπλέκονται στη διαδικασία μετατροπής του πολιτισμού από λογοκεντρικό σε εικονοκεντρικό, θα μπορούσαν να επωφεληθούν συλλογισμένοι την επιταγή του Μωυσή. Αλλά ακόμη και αν οι εικασίες μου είναι λανθασμένες, πιστεύω πως είναι συνετή και απολύτως σχετική η υπόθεσή μου ότι τα μέσα επικοινωνίας που διαθέτει ένας πολιτισμός διαμορφώνουν σε σημαντικό βαθμό τις πνευματικές και κοινωνικές παραμέτρους του.

Ο λόγος είναι ασφαλώς το σημαντικότερο και πλέον απαραίτητο μέσο επικοινωνίας. Μας έκανε ανθρώπινους, μας διατηρεί ανθρώπινους και για την ακρίβεια ορίζει την ανθρώπινη φύση. Αυτό δεν σημαίνει ότι, εάν δεν υπήρχαν άλλοι τρόποι επικοινωνίας, όλοι οι άνθρωποι θα το έβρισκαν εξίσου βολικό να συζητούν για τα ίδια θέματα με τον ίδιο τρόπο. Γνωρίζουμε αρκετά πλέον για τη γλώσσα, ώστε να μπορούμε να καταλάβουμε ότι οι διαφορές στη δομή των διαφόρων γλωσσών έχουν ως αποτέλεσμα τις διαφορετικές εκδοχές αυτού που αποκαλούμε “αντίληψη του κόσμου”. Ο τρόπος με τον οποίο σκέπτονται οι άνθρωποι για το χρόνο και το χώρο, για πράγματα και διαδικασίες, είναι σε μεγάλο βαθμό επηρεασμένος από τα γραμματικά χαρακτηριστικά της γλώσσας τους. Για αυτό το λόγο δεν τολμούμε να υποστηρίξουμε ότι όλα τα ανθρώπινα μυαλά κατανοούν τη συγκρότηση του κόσμου με τον ίδιο τρόπο. Αλλά μπορούμε να φανταστούμε πόσο διαφορετικά αντιμετωπίζουν τον κόσμο διαφορετικοί πολιτισμοί, εάν λάβουμε υπόψη το μεγάλο αριθμό και την πολυμορφία των μέσων του συνδιαλέγεσθαι πέραν του λόγου. Γιατί παρόλο που ο πολιτισμός είναι δημιουργία του λόγου, εντούτοις με κάθε μέσο επικοινωνίας ο πολιτισμός δημιουργείται εκ νέου –από τις ζωγραφιές ως τα ιερογλυφικά, το αλφάβητο, την τηλεόραση. Κάθε μέσο επικοινωνίας, όπως ακριβώς και η γλώσσα, δημιουργεί ένα μοναδικό τρόπο συνομιλίας παρέχοντας ένα καινούργιο πεδίο σκέψης, έκφρασης, ευαισθησίας. Αυτό ακριβώς εννοούσε ο ΜακΛούαν όταν έλεγε ότι το μέσο είναι το μήνυμα. Ο αφορισμός του, παρόλα αυτά, χρειάζεται αναδιατύπωση γιατί, όπως τέθηκε, μπορεί να οδηγήσει κάποιον σε μια σύγχυση του μηνύματος με τη μεταφορά*. Το μήνυμα είναι μια

* Στ.Ε. Εδώ ο Νιλ Πόστμαν χρησιμοποιεί πρώτη φορά την έκφραση “μεταφορά”, συσχετίζοντάς το με το “μήνυμα” των μέσων και πιο κάτω αφιερώνει ολόκληρο κεφάλαιο εξηγώντας γιατί η “μεταφορά” αντικαθιστά στην εποχή της τηλεόρασης το “μήνυμα”. Αυτό συνιστά και την πρωτοτυπία του Ν.Π., ότι δηλαδή δεν αντιλαμβάνεται την τηλεόραση ως “φορέα” του “μηνύματος” αλλά ως τη “μεταφορική” του εκδοχή.

συγκεκριμένη συμπαγής πρόταση για τον κόσμο. Αλλά οι μορφές των μέσων μας, συμπεριλαμβανομένων και των συμβόλων μέσω των οποίων γίνεται δυνατή η συνομιλία, δεν υποδηλώνουν κάτι τέτοιο. Λειτουργούν περισσότερο ως “μεταφορές”, που με διακριτικά αλλά πανίσχυρα υπονοούμενα επιβάλλουν δικούς τους ορισμούς της πραγματικότητας. Είτε βιώνουμε τον κόσμο μέσα από το πρίσμα της ομιλίας είτε μέσω του γραπτού λόγου ή της τηλεοπτικής κάμερας, τα μέσα-μεταφορές τα οποία διαθέτουμε ταξινομούν τον κόσμο για λογαριασμό μας, τον οργανώνουν, τον διαμορφώνουν, τον μεγεθύνουν, τον μειώνουν, τον χρωματίζουν και καθορίζουν την εικόνα του. Όπως παρατήρησε ο Ερνοστ Κασίρερ:

“Η φυσική πραγματικότητα μοιάζει να υποχωρεί καθώς προάγεται η δυναμική των συμβόλων. Αντί ο άνθρωπος να καταπιάνεται με τα ίδια τα αντικείμενα, συνομιλεί κατά κάποιο τρόπο συνεχώς με τον εαυτό του. Έχει φυλακιστεί τόσο πολύ μέσα σε γλωσσολογικούς τύπους, σε καλλιτεχνικές εικόνες, σε μυθικά σύμβολα και σε θρησκευτικές τελετουργίες, ώστε δεν μπορεί να δει ούτε να μάθει τίποτα χωρίς τη μεσολάβηση ενός τεχνητού μέσου” (2).

Το παράξενο με αυτού του είδους τις παρεμβάσεις των μέσων είναι ότι σπανίως γίνεται αντιληπτός ο ρόλος τους στη σκηνοθεσία αυτών που βλέπουμε ή μαθαίνουμε. Το άτομο που διαβάζει ένα βιβλίο ή που παρακολουθεί τηλεόραση ή κοιτά το ρολόι του δεν ενδιαφέρεται συνήθως για το πώς οργανώνεται και ελέγχεται το μυαλό του από αυτά τα γεγονότα, ενώ ενδιαφέρεται ακόμη λιγότερο για το τι είδους εικόνα του κόσμου προτείνει το βιβλίο, η τηλεόραση ή ένα ρολόι. Υπάρχουν όμως άνθρωποι, ειδικά στην εποχή μας, που έχουν παρατηρήσει αυτά τα πράγματα. Ο Λούις Μάμφορντ, για παράδειγμα, υπήρξε ένας από τους σπουδαιότερους παρατηρητές. Δεν είναι το είδος του ανθρώπου που όταν κοιτάζει το ρολόι του θέλει απλώς να δει τι ώρα είναι. Όχι ότι η λειτουργία του ρολογιού τον αφήνει αδιάφορο, όπως άλλωστε δεν αφήνει αδιάφορο κανέναν κάποια χρονική στιγμή. Τον ενδιαφέρει όμως περισσότερο ο τρόπος με τον οποίο το ρολόι δημιουργεί την ιδέα της “κάποιας στιγμής”. Τον ενδιαφέρει η φιλοσοφία των ρολογιών, το ρολόι ως αλληγορία, πράγμα για το οποίο η εκπαίδευση μας λέει ελάχιστα και οι κατασκευαστές ρολογιών απολύτως τίποτα. “Το ρολόι”, υποστηρίζει ο Μάμφορντ, “είναι ένας μηχανισμός εξουσίας του οποίου προϊόντα είναι τα λεπτά και τα δευτερόλεπτα”. Παράγοντας ένα τέτοιο προϊόν, το ρολόι α-

ποσυνδέει τα ανθρώπινα γεγονότα από το χρόνο και έτσι δημιουργεί την πεποίθηση ενός αυτοτελούς κόσμου αποτελούμενου από μαθηματικές μετρήσιμες αλληλουχίες. Η στιγμή καταλήγει να μην είναι δημιούργημα του θείου ή της φύσης, αλλά του ανθρώπου, που συνδιαλέγεται με τον εαυτό του μέσω μίας μηχανής που αυτός επινόησε.

Ο Μάμφορντ στο αξιόλογο βιβλίο του “Τεχνικές και Πολιτισμός” εξηγεί πώς, αρχίζοντας από το 14ο αιώνα, το ρολόι μας μετέτρεψε σε φύλακες του χρόνου, κατόπιν σε αποταμιευτές χρόνου και τέλος σε δεσμώτες του χρόνου. Με την πάροδο του χρόνου, μάθαμε να μη δίνουμε σημασία στον ήλιο και τις εποχές διότι σε έναν κόσμο φτιαγμένο από λεπτά και δευτερόλεπτα η εξουσία της φύσης μειώθηκε. Με την εφεύρεση του ρολογιού, όπως επισημαίνει ο Μάμφορντ, η αιωνιότητα έπαψε να λειτουργεί ως μέτρο των ανθρώπινων γεγονότων. Και έτσι, μολονότι λίγοι θα τολμούσαν το συσχετισμό, ο αμειλικτος χτύπος του ρολογιού μπορεί να συνέβαλε πολύ περισσότερο στην αποδυνάμωση του θείου παρά όλες μαζί οι διατριβές των φιλοσόφων του Διαφωτισμού. Το ρολόι εισήγαγε μια νέα μορφή συνομιλίας μεταξύ Θεού και ανθρώπου, στην οποία ο Θεός μοιάζει να είναι ηττημένος. Ίσως ο Μωυσής έπρεπε να είχε προσθέσει μια ενδέκατη εντολή: “Ου ποιήσεις μηχανικώ ειδώλω τω χρόνω”.

Είναι γνωστή θέση μεταξύ των μελετητών ότι το αλφάβητο εισήγαγε μια νέα μορφή συνομιλίας μεταξύ των ανθρώπων. Το να μπορείς να “δεις” τις προτάσεις κάποιου αντί να τις ακούς δεν είναι διόλου ασήμαντο, παρόλο που το εκπαιδευτικό μας σύστημα, για άλλη μια φορά, δεν λέει πολλά για αυτό το θέμα. Και όμως, είναι φανερό ότι η φωνητική γραφή δημιούργησε καινούργια αντίληψη για τη γνώση καθώς και καινούργιο νόημα για την ευφυΐα, την ακρόαση και τη διαχρονικότητα, όλες τις έννοιες με τις οποίες ο Πλάτων ασχολήθηκε από νωρίς στα κείμενά του. “Κανένας έξυπνος άνθρωπος”, έγραφε στην Έβδομη Επιστολή του, “δεν θα τολμήσει να εκφράσει γλωσσικώς τις φιλοσοφικές του απόψεις και κυρίως όχι σε γλώσσα που είναι αμετάβλητη”, πράγμα που συμβαίνει σε ό,τι κατατίθεται μέσω της γραφής. Παρά την επισήμανση αυτή, το γραπτό του έργο είναι ογκώδες, καθώς κατάλαβε περισσότερο από κάθε άλλον, ότι η καταγραφή απόψεων με γραπτούς χαρακτήρες θα ήταν η απαρχή της φιλοσοφίας και όχι το τέλος της. Η φιλοσοφία δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς την κριτική σκέψη και η γραφή είναι εκείνη που κάνει δυνατή και εύκολη τη λεπτομερή και συνεχή εξέταση της σκέψης. Το γράψιμο “παγώνει” την ομιλία και έτσι δίνεται η δυνατότητα να γεννηθούν οι φιλόλογοι, οι επιστήμονες της λογικής, οι ρήτορες, οι ι-

στορικοί, οι ερευνητές –όλοι αυτοί που πρέπει να σταθούν απέναντι στη γλώσσα και να τη μελετήσουν, ώστε να κατανοήσουν τι σημαίνει, πού σφάλλει και σε τι οδηγεί.

Ο Πλάτωνας το γνώριζε αυτό, δηλαδή αντιλαμβανόταν την επαναστατική φύση της γραφής που θα οδηγούσε σε αλλαγή του οργάνου επεξεργασίας της γλώσσας. Το αυτό θα παραχωρούσε τη θέση του στο μάτι. Μάλιστα υπάρχει ένας μύθος που λέει ότι ο Πλάτωνας, για να ευχαρρύνει αυτή την αλλαγή, επέμενε να μελετούν γεωμετρία οι μαθητές του πριν να εισαχθούν στην Ακαδημία. Εάν αληθεύει αυτό, τότε ήταν μια πολύ σωστή ιδέα διότι, όπως υποστηρίζει και ο μεγάλος κριτικός λογοτεχνίας Νόρθροπ Φράι, “η γραπτή λέξη δεν λειτουργεί μόνο ως υπόμνηση. Αναδημιουργεί το παρελθόν στο παρόν και δεν προσφέρει μόνο την ανάκληση των οικείων πραγμάτων, αλλά και την αστραφτερή ένταση μίας παραίσθησης” (3).

Όλα όσα υπέθεσε ο Πλάτωνας για τις συνέπειες της γραφής γίνονται τώρα κατανοητά από τους ανθρωπολόγους, ειδικά από εκείνους που έχουν μελετήσει πολιτισμούς στους οποίους η ομιλία ήταν ο μόνος τρόπος σύνθετης συζήτησης. Οι ανθρωπολόγοι γνωρίζουν ότι η γραπτή λέξη, όπως την εννοούσε ο Νόρθροπ Φράι, δεν είναι απλώς η ηχώ μίας ομιλούσας φωνής. Είναι ένα εντελώς άλλο είδος φωνής, ένα εξαιρετικό μαγικό τρυκ. Τουλάχιστον, αυτοί που την ανακάλυψαν θα πρέπει να την έβλεπαν έτσι. Συνεπώς δεν πρέπει να μας προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι οι Αιγύπτιοι πίστευαν πως τη γραφή την έδωσε στο βασιλιά Θαμούς ο Θεός Θωθ, ο οποίος ήταν επίσης Θεός της μαγείας. Άνθρωποι σαν εμάς μπορεί να μη διακρίνουν κάτι μαγικό στη γραφή, αλλά οι ανθρωπολόγοι γνωρίζουν ότι για τους λαούς που χρησιμοποιούν μόνο τον προφορικό λόγο, η γραφή είναι παράξενη και μαγική –μια συνομιλία με κανέναν και εντούτοις με όλους. Τι θα μπορούσε να είναι πιο παράξενο από τη σιωπή που κάποιος βιώνει όταν θέλει να κάνει μια ερώτηση σε ένα γραπτό κείμενο; Τι θα μπορούσε να έχει μεγαλύτερο μεταφυσικό ενδιαφέρον από το να μιλάς σε ένα αόρατο ακροατήριο, όπως κάθε συγγραφέας βιβλίων και να αυτολογοκρίνεσαι επειδή γνωρίζεις ότι κάποιος άγνωστος αναγνώστης θα σε αποδοκιμάσει ή θα σε παρερμηνεύσει;

Τα αναφέρω όλα αυτά, γιατί το θέμα του βιβλίου μου είναι το γρήγορο και βεβιασμένο άλμα της φυλής μας από τη μαγεία του γραπτού λόγου στην ηλεκτρονική μαγεία. Αυτό που θέλω να θίξω εδώ είναι ότι η εισαγωγή στον πολιτισμό ενός μηχανισμού, όπως είναι η γραφή ή το ρολόι, δεν είναι απλώς μια επιπλέον δυνατότητα του ανθρώπου να δεσμεύει το χρόνο, αλλά μια μεταλλαγή του τρόπου με τον οποίο σκέ-

φτεται –και ασφαλώς είναι μια αλλαγή του περιεχομένου του πολιτισμού του. Αυτό εννοώ όταν ονομάζω το μέσο “μεταφορά”. Έχουμε διδαχτεί πολύ σωστά στο σχολείο ότι η μεταφορά ορίζει τη φύση ενός πράγματος συσχετίζοντάς το με κάτι άλλο. Αυτός ο ορισμός έχει τη δύναμη να δημιουργεί μια παγιωμένη αντίληψη στο μυαλό μας για τη σχέση των δύο πραγμάτων, ώστε να μην μπορούμε να φανταστούμε το ένα χωρίς το άλλο: Το φως είναι κύμα, η γλώσσα δέντρο, ο Θεός ένας σοφός σεβάσμιος άντρας, το μυαλό είναι η σκοτεινή σπηλιά που φωτίζεται από τη γνώση. Και αν αυτές οι μεταφορές δεν μας εξυπηρετούν πλέον, θα πρέπει λογικά, από τη φύση των πραγμάτων, να βρούμε άλλες που θα μας εξυπηρετούν. Το φως είναι ένα μόριο, η γλώσσα ένα ποτάμι, ο Θεός (όπως διακηρύσσει ο Μπέρτραντ Ράσελ) μια διαφορετική εξίσωση, το μυαλό ένας κήπος που λαχταρά να καλλιεργηθεί.

Αλλά τα δικά μας μέσα-μεταφορές δεν είναι ούτε τόσο επεξηγηματικά, ούτε τόσο ζωντανά όσο τα παραδείγματα και επιπλέον είναι πολύ πιο περίπλοκα. Για να κατανοήσουμε τη μεταφορική τους λειτουργία, πρέπει να λάβουμε υπόψη τους συμβολισμούς των πληροφοριών τους, τις πηγές, την ποιότητα και την ταχύτητα της ενημέρωσης, το περιβάλλον μέσα στο οποίο παράγονται οι ειδήσεις. Για αυτό το λόγο, χρειάζεται προσπάθεια για να τα καταφέρουμε, για να κατανοήσουμε δηλαδή ότι ένα ρολόι αναδημιουργεί το χρόνο ως μια μαθηματικώς ακριβή και ανεξάρτητη ακολουθία, ότι η γραφή αναδημιουργεί το μυαλό ως πίνακα πάνω στον οποίο γράφεται η εμπειρία, ότι ο τηλεγράφος αναδημιουργεί τις ειδήσεις ως καταναλωτικό προϊόν. Και όμως, μια τέτοια προσπάθεια γίνεται ευκολότερη εάν υποθέσουμε ότι κάθε εργαλείο που δημιουργούμε εμπεριέχει μια ιδέα, η οποία υπερβαίνει τη λειτουργία του ίδιου του αντικειμένου. Για παράδειγμα, έχει επισημανθεί ότι η εφεύρεση των γυαλιών οράσεως το 12ο αιώνα δεν έκανε δυνατή απλώς τη βελτίωση της ελαττωματικής όρασης, αλλά προέβαλε και την ιδέα ότι οι άνθρωποι δεν πρέπει να δέχονται ως οριστικά τα σωματικά τους χαρίσματα ή τη φθορά που προκαλεί ο χρόνος. Τα γυαλιά ανέτρεψαν την πεποίθηση ότι η ανατομική διάπλαση του σώματος είναι υπόθεση της μοίρας προάγοντας την ιδέα ότι το σώμα μας όπως και το μυαλό μας μπορούν να βελτιωθούν. Δεν νομίζω ότι είναι υπερβολή να πούμε ότι υπάρχει σχέση μεταξύ της εφεύρεσης των γυαλιών οράσεως στο 12ο αιώνα και της έρευνας για τη διάσπαση των γονιδίων στον εικοστό.

Ακόμη και ένα όργανο όπως το μικροσκόπιο, που σπανίως χρησιμοποιείται στην

καθημερινώς προς τη θείας, το μ

Εάν τα πάνω και θανόν το λο είναι η αντίληψη μας εργαί θρώπων πιστεύουμ αποδεικν που μας ρεται στο λέμε ότι τ που προδ

Όταν ματικά, τε μα μας ο αυτού το τους εαυτουμε τη είναι, αλτ πικοινων γούν το ι

καθημερινή ζωή, κρύβει μια εντυπωσιακή διάσταση, όχι ως προς τη βιολογία αλλά ως προς την ψυχολογία. Φανερώνοντας έναν κόσμο που ως τώρα ήταν εκτός κοινής θέας, το μικροσκόπιο αποκάλυψε τις νοητικές μας δυνατότητες.

Εάν τα πράγματα δεν είναι όπως φαίνονται, εάν τα μικρόβια ενεδρεύουν αόρατα πάνω και κάτω από το δέρμα μας, εάν το αφανές ελέγχει το θεατό, τότε δεν είναι πιθανόν το “αυτό”, το “εγώ” και το “υπερεγώ” να παραμονεύουν κάπου αόρατα; Τι άλλο είναι η ψυχανάλυση παρά το μικροσκόπιο του μυαλού; Από πού προέρχονται οι αντιλήψεις μας για τη νόση εάν όχι από τις “μεταφορές” που δημιουργούν τα δικά μας εργαλεία ; Τι σημαίνει ότι κάποιος έχει δείκτη ευφυΐας 126; Στο κεφάλι των ανθρώπων δεν υπάρχουν αριθμοί. Η ευφυΐα δεν έχει μέγεθος ή ποσότητα -εκτός εάν πιστεύουμε το αντίθετο. Και γιατί πιστεύουμε κάτι τέτοιο; Επειδή έχουμε εργαλεία που αποδεικνύουν ότι έτσι είναι το μυαλό. Και πράγματι, είναι τα εργαλεία της σκέψης που μας υποβάλλουν εικόνες για το σώμα μας, όπως συμβαίνει όταν κάποιος αναφέρεται στο “βιολογικό του ρολόι” ή όταν μιλάμε για τους γενετικούς κώδικες ή όταν λέμε ότι το πρόσωπο κάποιου είναι σαν ανοικτό βιβλίο ή ότι οι εκφράσεις του προσώπου προδίδουν τις προθέσεις μας.

Όταν ο Γαλιλαίος υποστήριζε ότι η γλώσσα της φύσης είναι γραμμένη στα μαθηματικά, το εννοούσε μόνο ως μεταφορά. Η φύση από μόνη της δεν μιλά ούτε το σώμα μας ούτε το μυαλό μας ούτε ακόμη περισσότερο, για να αναφερθούμε στο θέμα αυτού του βιβλίου, το κοινωνικό σύνολο. Οι συζητήσεις που αφορούν τη φύση και τους εαυτούς μας διεξάγονται σε όποια “γλώσσα” είναι δυνατή και εύκολη. Δεν βλέπουμε τη φύση, την ευφυΐα, τα ανθρώπινα κίνητρα ή την ιδεολογία όπως πραγματικά είναι, αλλά έτσι όπως τα παρουσιάζει η γλώσσα μας. Οι γλώσσες μας είναι τα μέσα επικοινωνίας. Τα μέσα επικοινωνίας είναι οι μεταφορές μας. Οι μεταφορές δημιουργούν το περιεχόμενο του πολιτισμού μας.

Κεφάλαιο 2

Τα ΜΜΕ ως επιστημολογία

Σκοπεύω με αυτό το βιβλίο να δείξω ότι στην Αμερική συντελέστηκε μια μεγάλη αλλαγή στα ΜΜΕ η οποία κατέληξε σε ένα νέο δημόσιο λόγο, πρόσφορο σε επικίνδυνες ανοησίες. Έχοντας αυτό υπόψη, η πρόθεσή μου στα κεφάλαια που ακολουθούν είναι σαφής. Θέλω καταρχήν να καταδείξω πώς ο δημόσιος λόγος στην Αμερική ήταν διαφορετικός όταν βρισκόταν υπό την κυριαρχία του εντύπου –είχε σε γενικές γραμμές συνοχή, σοβαρότητα και λογική– ενώ στη συνέχεια κάτω από την επιρροή της τηλεόρασης υποβαθμίστηκε και έγινε παράλογος. Για να αποφύγω όμως την πιθανότητα η ανάλυσή μου να θεωρηθεί ως συνηθισμένη ακαδημαϊκή μεμψιμοιρία ή ως αφ' υψηλού απαξίωση για τα “σκουπίδια” της τηλεόρασης, πρέπει να εξηγήσω εξ αρχής ότι θα επικεντρώσω την προσοχή μου στην επιστημολογία και όχι στην αισθητική ή τη φιλολογική κριτική. Εκτιμώ τα σκουπίδια όσο κάθε άνθρωπος και γνωρίζω πολύ καλά ότι πρώτος ο έντυπος λόγος παρήγαγε σκουπίδια ικανά να γεμίσουν το Γκραντ Κάνυον μέχρι υπερχειλίσης. Η τηλεόραση είναι πολύ νέα για να φτάσει τα έντυπα στην παραγωγή σκουπιδιών.

Ως εκ τούτου δεν διάφωνώ καθόλου με την παραγωγή τηλεοπτικών σκουπιδιών. Τα καλύτερα προϊόντα της τηλεόρασης είναι τα σκουπίδια της και κανείς δεν απειλείται πραγματικά από αυτά. Εξάλλου, δεν αξιολογούμε έναν πολιτισμό από την παραγωγή των αυτονόπτων προϊόντων του, αλλά από εκείνα τα στοιχεία που προβάλλει ως σημαντικά. Εδώ ακριβώς βρίσκεται και το πρόβλημά μας, στο γεγονός ότι η ασηματικότητα -και συνεπώς η επικινδυνότητα- της τηλεόρασης θριαμβεύει, όταν έχει υψηλές φιλοδοξίες, όταν παρουσιάζεται ως φορέας σημαντικών πολιτιστικών συζητήσε-

ων. Η ειρωνεία είναι ότι οι πνευματικοί άνθρωποι και οι κριτικοί την παροτρύνουν διαρκώς να κάνει ακριβώς αυτό. Στην πραγματικότητα οι άνθρωποι αυτοί δεν λαμβάνουν σοβαρά υπόψη τη λειτουργία της τηλεόρασης. Γιατί όπως και το έντυπο, έτσι και η τηλεόραση δεν είναι παρά μια φιλοσοφία της ρητορικής. Συνεπώς, για να μιλήσει κάποιος σοβαρά για την τηλεόραση πρέπει να επιδοθεί στην επιστημολογία. Όλοι οι άλλοι τρόποι σχολιασμού της είναι ανώφελοι.

Η επιστημολογία είναι ένα περίπλοκο και συνήθως αδιαφανές πεδίο έρευνας σχετικώς με την προέλευση και τη φύση της γνώσης. Το κομμάτι της επιστημολογίας, το οποίο έχει σχέση με το θέμα μας είναι το πλέον ενδιαφέρον για τους ορισμούς της αλήθειας και τις πηγές που τους γεννούν. Συγκεκριμένα, επιθυμώ να δείξω ότι οι ορισμοί της αλήθειας προέρχονται, τουλάχιστον εν μέρει, από το χαρακτήρα των μέσων επικοινωνίας δια των οποίων μεταβιβάζεται η πληροφορία. Στόχος μου είναι να σχολιάσω τον τρόπο που τα ΜΜΕ εμπλέκονται στην επιστημολογία.

Ελπίζοντας ότι θα γίνει πιο εύκολα κατανοητό τι εννοώ με τον τίτλο αυτού του κεφαλαίου, “Τα ΜΜΕ ως επιστημολογία”, θεωρώ χρήσιμο να δανειστώ από το Νόρθροπ Φράι, μια έννοια την οποία αποκάλεσε “αντίχηση”. “Μέσω της αντίχησης”, γράφει, “μια συγκεκριμένη πρόταση σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο αποκτά παγκόσμια σημασία” (1). Ο Φράι παραθέτει ως παράδειγμα τη φράση “τα σταφύλια της οργής”, που εμφανίζεται για πρώτη φορά στον Ησαΐα, στο πλαίσιο μίας τελετής που γίνεται εις ανάμνησιν της σφαγής των Εδομιτών (2). Αλλά αυτή η φράση, συνεχίζει ο Φράι, “έχει ξεφύγει εδώ και πολύ καιρό από το αρχικό της πλαίσιο και παραπέμπει πλέον σε άλλες καταστάσεις που προσδίδουν αξιοπρέπεια στην ανθρώπινη φύση αντί απλώς να αντικατοπτρίζουν το φανατισμό της”. Με αυτά τα λόγια ο Φράι επεκτείνει την ιδέα της αντίχησης πολύ πέρα από φράσεις και προτάσεις. Ένας χαρακτήρας θεατρικού έργου ή μίας ιστορίας –Ο Άμλετ για παράδειγμα ή η Αλίκη του Λιούις Κάρολ– μπορούν να έχουν “αντίχηση”. Η παραμικρή λεπτομέρεια της γεωγραφίας δύο τόσο διακριτών χωρών, της Ελλάδας και του Ισραήλ, έχει αποτυπωθεί τόσο έντονα στη συνείδησή μας, ώστε να έχει γίνει κομμάτι στο χάρτη του δικού μας φαντασιακού κόσμου, είτε έχουμε επισκεφτεί ποτέ αυτές τις δύο χώρες είτε όχι (3).

Ως προς το ερώτημα για την πηγή της “αντίχησης”, ο Φράι συμπεραίνει ότι γενεσιουργός δύναμη είναι η μεταφορά, δηλαδή η δύναμη που έχει μια φράση, ένα βιβλίο, ένας χαρακτήρας ή μια ιστορία να ενοποιεί και να προσδίδει νόημα σε μια ποικιλία

συμπεριφορών και εμπειριών. Έτσι, η Αθήνα υποδηλώνει μεταφορικά την πνευματική υπεροχή, όπως ο Άμλετ τη μελαγχολική αναποφασιστικότητα και οι περιπλανήσεις της Αλίκης την αναζήτηση της τάξης σε ένα κόσμο σημασιολογικής σύγχυσης.

Θα αφήσω τώρα το Φράι (ο οποίος, είμαι βέβαιος, δεν θα έχει αντίρρηση) αλλά θα πάρω μαζί μου τον όρο του. Υποστηρίζω, ότι κάθε μέσο επικοινωνίας έχει αντίκηση, γιατί η αντίκηση είναι ένα είδος μεταφοράς υπό ευρεία έννοια. Οποιοδήποτε και αν ήταν το αυθεντικό και περιορισμένο πλαίσιο της λειτουργίας ενός μέσου επικοινωνίας, έχει τη δυνατότητα να το υπερβεί και να φθάσει σε άλλο καινούργιο και απροσδόκτο. Λόγω του τρόπου με τον οποίο ένα μέσο μας καθοδηγεί να οργανώσουμε το μυαλό μας και να ολοκληρώσουμε την εμπειρία που έχουμε για τον κόσμο, επιβάλλεται στις συνειδήσεις μας και στους κοινωνικούς μας θεσμούς με μύριους τρόπους. Ορισμένες φορές έχει τη δύναμη να εμπλέκεται στον τρόπο που αντιλαμβανόμαστε έννοιες όπως η λύπη, η καλοσύνη ή η ομορφιά. Και εμπλέκεται πάντα στον τρόπο με τον οποίο ορίζουμε και προσδιορίζουμε την αντίληψή μας για την αλήθεια.

Για να εξηγήσω πώς συμβαίνει αυτό –πώς δηλαδή οι προκαταλήψεις που επιβάλλει ένα μέσο επικοινωνίας βαραίνουν αισθητά αλλά αόρατα έναν πολιτισμό –θα παραθέσω τρία διαφορετικά παραδείγματα τρόπων παρουσίασης της αλήθειας.

Το πρώτο αναφέρεται σε μια φυλή της δυτικής Αφρικής, η οποία δεν διαθέτει σύστημα γραφής, αλλά της οποίας η πλούσια προφορική παράδοση έχει μορφοποιήσει τις απόψεις της φυλής για το αστικό δίκαιο (4). Όταν παρουσιαστεί μια διαμάχη, οι εμπλεκόμενοι παρουσιάζονται στον αρχηγό της φυλής και εκθέτουν τα παράπονά τους. Χωρίς την καθοδήγηση κάποιου γραπτού νομικού πλαισίου, καθήκον του αρχηγού είναι να ανατρέξει στις άπειρες παροιμίες και ρητά που γνωρίζει, για να βρει κάτι το οποίο να ταιριάζει στην περίπτωση και να ικανοποιεί τα δύο μέρη. Εάν το κατορθώσει, οι δύο πλευρές συμφωνούν ότι αποδόθηκε δικαιοσύνη και υπηρετήθηκε η αλήθεια. Ασφαλώς θα αναγνωρίσετε ότι αυτή ήταν κατά μεγάλο μέρος η μέθοδος που χρησιμοποιούσε ο Ιησούς καθώς και άλλοι βιβλικοί χαρακτήρες, οι οποίοι ζώντας σε ένα πολιτισμό που βασιζόταν κατ' ουσίαν στον προφορικό λόγο, κατέφευγαν σε όλες τις πηγές, τις οποίες τους παρείχε αυτός, όπως, για παράδειγμα, σε τεχνάσματα απομνημόνευσης, σχηματοποιημένες εκφράσεις και παραβολές, για να μπορέσουν να ανακαλύψουν και να παρουσιάσουν την αλήθεια. Όπως υποστηρίζει ο Γουόλτερ Ονγκ, στους πολιτισμούς που στηρίζονται στον προφορικό λόγο, οι παροι-

μίες και τα ρητά δεν χρησιμοποιούνται ως ευκαιριακά σχήματα λόγου: “Η χρήση τους είναι αδιάκοπη. Αυτά συνθέτουν τη σκέψη, η οποία σε κάθε μορφή της είναι αδύνατη χωρίς αυτές τις μεθόδους, γιατί πολύ απλά εμπεριέχεται σε αυτές” (5).

Για τους ανθρώπους της εποχής μας, η χρήση παροιμιών και ρητών συνδέεται σε μεγάλο βαθμό με την επίλυση διαφωνιών μεταξύ παιδιών ή διαφωνιών που έχουμε εμείς με παιδιά. “Η ιδιοκτησία είναι τα 9/10 του νόμου”, “Όποιος πρόλαβε τον Κύριον είδε”, “Όποιος βιάζεται σκοντάφτει”. Πρόκειται για σχήματα λόγου τα οποία χρησιμοποιούμε για να αντιμετωπίσουμε τα μικροπροβλήματα με τα παιδιά μας, αλλά θα το θεωρούσαμε γελοίο να τα επικαλεστούμε σε μια αίθουσα δικαστηρίου, όταν πρόκειται να κριθούν σοβαρά ζητήματα. Μπορείτε να φανταστείτε ένα δικαστή να ρωτά έναν ένορκο εάν έχει αποφασίσει και αυτός να απαντά ότι “τα λάθη είναι ανθρώπινα αλλά η συγγνώμη του Θεού” ή ακόμη καλύτερα “τα του Καίσαρος τω Καίσαρι και τα του Θεού τω Θεώ”; Για κλάσματα του δευτερολέπτου πιθανόν ο δικαστής να εντυπωσιαστεί, αλλά εάν ο ένορκος δεν προχωρήσει σε χρήση “σοβαρής” γλώσσας τότε μπορεί να βρεθεί στο τέλος με ποινή πολύ βαρύτερη από εκείνη που θα επιβληθεί στους ενόχους.

Οι δικαστές, οι δικηγόροι και οι κατηγορούμενοι δεν έχουν σε υπόληψη τις παροιμίες και τα ρητά όταν πρόκειται να επιλυθούν νομικές διαφωνίες. Αυτό που τους διαχωρίζει από τον αρχηγό της φυλής είναι το μέσο-κατασκευαστής μεταφορών. Διότι σε ένα δικαστήριο το οποίο βασίζεται σε γραπούς νόμους, όπου η μέθοδος ανεύρεσης της αλήθειας καθορίζεται και οργανώνεται από νομικά βιβλία, περιλήψεις, κλητεύσεις και άλλο γραπτό υλικό, η προφορική παράδοση έχει χάσει μέρος από την “αντήχησή” της –όχι όμως όλα. Οι καταθέσεις των μαρτύρων γίνονται προφορικά βάσει της υπόθεσης ότι δια του προφορικού και όχι του γραπτού λόγου κρίνεται καλύτερα η ειλικρίνεια ενός μάρτυρα. Πράγματι, σε πολλές αίθουσες δικαστηρίων οι ένορκοι απαγορεύεται να κρατούν σημειώσεις ούτε μπορούν να πάρουν γραπτά αντίγραφα της νομικής ερμηνείας του δικαστή. Οι ένορκοι πρέπει να ακούσουν την αλήθεια ή το ψέμα και όχι να τα διαβάσουν. Μπορούμε λοιπόν να πούμε ότι υπάρχει σύγκρουση “αντηχήσεων” στον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε τη νομική αλήθεια. Αφενός διότι υπάρχει ένα κατάλοιπο πίστης στη δύναμη του προφορικού λόγου και στην αυτοτελείά του ως φορέα αλήθειας, αφετέρου διότι υπάρχει μεγαλύτερη εμπιστοσύνη στην αυθεντικότητα του γραπτού λόγου και ιδιαίτερος του εντύπου. Αυτή η θέση δεί-

χνει ελάχιστη ανοχή στην ποίηση, τις παροιμίες, τα ρητά και τις παραβολές ή οποιαδήποτε άλλη μορφή έκφρασης προφορικής σοφίας. Νόμος είναι αυτό που έγραψαν οι νομοθέτες και οι δικαστές. Στο δικό μας πολιτισμό, οι δικηγόροι δεν χρειάζεται να είναι σοφοί, απλώς πρέπει να είναι πολύ καλά ενημερωμένοι.

Μια παρόμοια παραδοξότητα παρατηρείται σε γενικές γραμμές και στα πανεπιστήμια με την κατανομή “αντηχήσεων”. Υπάρχουν δηλαδή κατάλοιπα παραδόσεων που βασίζονται στην αντίληψη ότι ο προφορικός λόγος είναι ο πρωταρχικός φορέας της αλήθειας. Αλλά στο μεγαλύτερο μέρος τους, οι πανεπιστημιακές αντιλήψεις περί αληθείας είναι στενά συνδεδεμένες με τη δομή και τη λογική του έντυπου λόγου. Για να εξηγήσω αυτό το σημείο θα παραθέσω μια προσωπική εμπειρία, την οποία είχα κατά τη διάρκεια μίας μεσαιωνικής τελετής, που εφαρμόζεται ευρύτατα ακόμη και σήμερα και είναι γνωστή ως “προφορική υποστήριξη διδακτορικού”. Χρησιμοποιώ τη λέξη μεσαιωνική κυριολεκτικώς, γιατί στο μεσαίωνα οι μαθητές εξετάζονταν πάντα προφορικά και η παράδοση αυτή συνεχίστηκε έκτοτε με το σκεπτικό ότι ο υποψήφιος πρέπει να έχει την ικανότητα να παρουσιάζει αποτελεσματικά το γραπτό του έργο. Βεβαίως το γραπτό έργο λαμβάνεται σοβαρότερα υπόψη.

Στην περίπτωση που έχω κατά νου, το ζήτημα του “θεμιτού τρόπου παρουσίασης της αλήθειας” αναδεικνύεται ιδιαίτερα. Ένας υποψήφιος παρέθεσε στη διατριβή του την ακόλουθη αναφορά με σκοπό να υποστηρίξει μια παραπομπή: “Ειπώθηκε στον ερευνητή στο ξενοδοχείο Ρούσβελτ στις 18 Ιανουαρίου 1981 παρόντος του Άρθουρ Λίνγκεμαν και του Τζέρολντ Γκρος”. Αυτό το κομμάτι τράβηξε την προσοχή τεσσάρων από τους πέντε εξεταστές, που παρατήρησαν ότι δεν ήταν η αρμόζουσα μορφή απόδειξης και ότι ο υποψήφιος έπρεπε να την αντικαταστήσει με απόσπασμα από βιβλίο ή άρθρο. “Δεν είστε δημοσιογράφος”, παρατήρησε ένας καθηγητής. “Υποτίθεται ότι είστε μελετητής”. Ίσως επειδή ο υποψήφιος γνώριζε πως δεν υπήρχε κάποια γραπτή μαρτυρία, η οποία να αποδεικνύει τι του ειπώθηκε στο ξενοδοχείο Ρούσβελτ υπερασπίστηκε τον εαυτό του με πάθος, στηρίζοντας την υπεράσπισή του στο γεγονός ότι υπήρχαν μάρτυρες, που θα επιβεβαίωναν, εάν χρειαζόταν, την αυθεντικότητα της αναφοράς του. Παράλληλα τόνισε ότι η μορφή με την οποία διακινείται μια ιδέα δεν έχει σχέση με την αλήθεια που εκφράζει. Παρασυρμένος από την ευφράδειά του, ο υποψήφιος υποστήριξε ακόμη ότι στη διατριβή του υπήρχαν πάνω από τριακόσιες αναφορές σε γραπτά κείμενα και ότι ήταν εξαιρετικώς απίθανο οι εξεταστές να ε-

λέγξουν την ακρίβεια κάποιων από αυτές τις αναφορές. Με αυτό το τελευταίο ήθελε να θέσει το ερώτημα: "Γιατί αποδέχεστε την ακρίβεια μίας παράθεσης που βασίζεται στο γραπτό λόγο, ενώ απορρίπτετε εκείνη που βασίζεται στον προφορικό;"

Η απάντηση που έλαβε ήταν η εξής: "Κάνετε λάθος εάν πιστεύετε ότι η μορφή με την οποία μεταφέρεται μια ιδέα είναι άσχετη με την αλήθεια της. Στην ακαδημαϊκή κοινότητα ο γραπτός λόγος περιβάλλεται με μεγαλύτερο κύρος και αυθεντικότητα από τον προφορικό. Θεωρείται δηλαδή ότι αυτό που λένε οι άνθρωποι είναι λιγότερο έγκυρο από αυτό που γράφουν γιατί ότι ο γραπτός λόγος είναι επεξεργασμένος, έχει επανεξετασθεί από το συγγραφέα του και ελεγχθεί από τους αρμόδιους και τους εκδότες. Είναι πιο εύκολο να επιβεβαιωθεί ή να διαψευσθεί και έχει απρόσωπο και αντικειμενικό χαρακτήρα. Αναμφίβολα αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο στη διατριβή σας αναφέρεστε στο πρόσωπό σας ως "ο ερευνητή" και δεν χρησιμοποιείτε το όνομά σας. Ο γραπτός λόγος από τη φύση του απευθύνεται στο σύνολο και όχι στο άτομο. Ο γραπτός λόγος αντέχει, ο προφορικός εξαφανίζεται και για αυτό ο γραπτός λόγος είναι πιο κοντά στην αλήθεια από τον προφορικό. Επιπλέον, δεν έχουμε καμία αμφιβολία ότι θα προτιμούσατε να σας δηλώσει εγγράφως η επιτροπή ότι πετύχατε στις εξετάσεις σας (εάν πετύχετε) αντί απλώς και μόνο να σας το δηλώσει προφορικά. Η γραπτή έκθεσή μας θα είναι η "αλήθεια". Η προφορική συμφωνία μας θα είναι απλώς μια φήμη."

Ο υποψήφιος ενεργώντας σοφά δεν συνέχισε τη συζήτηση παρά μόνο για να επισημάνει ότι θα έκανε όλες τις αναγκαίες αλλαγές τις οποίες θα εισηγούταν η επιτροπή, κάνοντας την ευχή από το βάθος της ψυχής του, εάν περνούσε επιτυχώς τις "προφορικές" εξετάσεις, να του παρασχεθεί έγγραφο που θα πιστοποιούσε το γεγονός. Πράγματι, ο κρινόμενος πέτυχε στις εξετάσεις και η επιτυχία του δηλώθηκε εγγράφως.

Ένα τρίτο παράδειγμα της επιρροής που ασκούν τα μέσα στην επιστημολογία μπορεί να εξαχθεί από τη δίκη του σπουδαίου Σωκράτη. Απευθυνόμενος σε ένα ακροατήριο πεντακοσίων ενόρκων, ο Σωκράτης άρχισε την απολογία του ζητώντας συγγνώμη γιατί δεν είχε προετοιμάσει καλά την ομιλία του. Είπε στους Αθηναίους συμπολίτες του ότι δεν θα μιλήσει γλαφυρά και τους παρακάλεσε να μην τον διακόψουν εξαιτίας αυτού. Τους ζήτησε να τον κρίνουν όπως θα έκριναν κάποιον ξένο από άλλη πόλη υποσχόμενος ότι θα τους πει την αλήθεια χωρίς φανφάρες και ωραία λόγια. Βεβαίως, ενώ αυτός ήταν ο χαρακτηριστικός τρόπος με τον οποίο ξεκινούσε πά-

να τους λόγους του ο Σωκράτης, δεν ήταν διόλου αυτός που συνηθιζόταν στην εποχή του. Γιατί, όπως και ο ίδιος γνώριζε πολύ καλά, οι Αθηναίοι συμπολίτες του κάθε άλλο παρά θεωρούσαν ότι οι αρχές της ρητορικής ήταν ανεξάρτητες από την έκφραση της αλήθειας. Άνθρωποι σαν εμάς γοπεύονται από αυτή τη δήλωση του Σωκράτη, γιατί έχουμε συνηθίσει να θεωρούμε τη ρητορική ως εξωραϊσμό του λόγου – συχνότατα επιτηδευμένο, επιφανειακό και περιπό. Αλλά για τους ανθρώπους που εφηύραν τη ρητορική, για τους Σοφιστές του 5ου αιώνα π.Χ. που ζούσαν στην Ελλάδα και τους κληρονόμους τους, η τέχνη αυτή του λόγου δεν ήταν απλώς ευκαιρία για δραματική παράσταση, αλλά απαραίτητος τρόπος οργάνωσης των αποδεικτικών στοιχείων και των μαρτυριών, ώστε να μπορεί να εξαχθεί η αλήθεια (6).

Η ρητορική δεν ήταν μόνο ένα βασικό στοιχείο της εκπαίδευσης των Αθηναίων (πολύ σημαντικότερο από τη φιλοσοφία) αλλά και εξέχουσα μορφή τέχνης. Για τους Έλληνες η ρητορική ήταν μια μορφή “προφορικής γραφής”. Ωστόσο, αν και πάντα συνεπαγόταν προφορική παράσταση, η ικανότητά της να αποκαλύπτει την αλήθεια βασιζόταν στη δύναμη του γραπτού λόγου να τοποθετεί τα επιχειρήματα σε οργανωμένα αλληλουχία. Παρόλο που ο ίδιος ο Πλάτωνας αμφισβητούσε αυτό τον τρόπο προσέγγισης της αλήθειας (όπως μπορούμε να μαντέψουμε από την εισαγωγική δήλωση του Σωκράτη), οι σύγχρονοί του πίστευαν ότι η ρητορική ήταν το μόνο κατάλληλο μέσο για να αποκαλυφθεί και να αρθρωθεί η “σωστή γνώμη”. Η περιφρόνηση των κανόνων της ρητορικής, η ανοργάνωτη παρουσίαση των σκέψεων, χωρίς την κατάλληλη έμφαση ή το κατάλληλο πάθος, θεωρούταν εξευτελιστική για τη νοημοσύνη του ακροατηρίου και υποδήλωνε την ύπαρξη ανακριβειών. Συνεπώς, μπορούμε να υποθέσουμε ότι πολλοί από τους 280 ενόρκους, που καταδίκασαν το Σωκράτη θεώρησαν ότι δεν ήταν συνεπής ως προς τον τρόπο έκφρασης της αλήθειας, γιατί αυτοί κατανούσαν την αλήθεια ως συνάρτηση της ρητορικής δεινότητας.

Με αυτά τα παραδείγματα θέλω να επισημάνω ότι η έννοια την οποία δίνουμε στην αλήθεια είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τις μορφές λόγου που επιλέγουμε για να την εκφράσουμε. Η αλήθεια δεν είναι και ποτέ δεν ήταν γυμνή. Πρέπει να παρουσιάζεται με το κατάλληλο ένδυμα, διαφορετικά δεν λαμβάνεται υπόψη. Μπορούμε, με άλλα λόγια, να πούμε ότι η “αλήθεια” συνδέεται με τις πολιτισμικές προκαταλήψεις. Κάθε πολιτισμός θεωρεί ότι η αλήθεια εκφράζεται αυθεντικότερα μέσω συγκεκριμένων συμβολισμών, τους οποίους ένας άλλος πολιτισμός μπορεί να θεωρεί

ασήμαντους ή άσχετους με τη συγκεκριμένη έννοια. Για τους Έλληνες της εποχής του Αριστοτέλη και για 2000 χρόνια μετά, η επιστημονική αλήθεια φανερωνόταν και εκφραζόταν καλύτερα με την επαγωγική εξαγωγή συμπερασμάτων σχετικά με τη φύση των πραγμάτων μέσα από μια σειρά αυταπόδεικτων υποθέσεων, πράγμα το οποίο εξηγεί την πεποίθηση του Αριστοτέλη ότι οι γυναίκες έχουν λιγότερα δόντια από τους άνδρες και ότι τα μωρά είναι υγιέστερα εάν κατά την ώρα της σύλληψης ο άνεμος είναι νότιος. Ο Αριστοτέλης παντρεύτηκε δύο φορές αλλά, από όσο γνωρίζουμε, δεν του πέρασε ποτέ από το μυαλό να ζητήσει από καμιά γυναίκα του να μετρήσει τα δόντια της. Και όσο για τις πεποιθήσεις του σχετικά με τα νεογνά, μπορούμε να υποθέσουμε με ασφάλεια ότι ούτε χρησιμοποίησε ερωτηματολόγια, ούτε κρύφτηκε πίσω από τις κουρτίνες. Τέτοιες πράξεις θα τις θεωρούσε χυδαίες και περιπτές γιατί αυτός δεν ήταν ο σωστός τρόπος εξακρίβωσης της αλήθειας. Η λογική της επαγωγής παρείχε ασφαλέστερο δρόμο.

Δεν πρέπει όμως να βιαστούμε να χλευάσουμε τις προκαταλήψεις του Αριστοτέλη. Και εμείς σήμερα δεν πάμε πίσω. Για παράδειγμα, η εξίσωση που κάνουμε μεταξύ της αλήθειας και του ποσοτικού προσδιορισμού. Με αυτού του είδους την προκατάληψη πλησιάζουμε πάρα πολύ τις μυστικιστικές πεποιθήσεις του Πυθαγόρα και των οπαδών του, που προσπάθησαν να υποτάξουν τη ζωή στην κυριαρχία των αριθμών. Πολλοί από τους ψυχολόγους, τους κοινωνιολόγους, τους οικονομολόγους και άλλους σύγχρονους “καβαλιστές” θεωρούν τους αριθμούς ως αποκλειστική πηγή της αλήθειας και αν αυτοί δεν υπάρχουν, τότε δεν υπάρχει ούτε αλήθεια. Μπορείτε για παράδειγμα να φανταστείτε ένα σύγχρονο οικονομολόγο να παρουσιάζει την αλήθεια για το βιοτικό μας επίπεδο απαγγέλλοντας ποιήματα ή διηγούμενος τι του συνέβη όταν έκανε ένα βραδινό περίπατο στο ανατολικό Σαιν Λούις ή λέγοντάς μας παροιμίες και παραβολές, αρχίζοντας με την ιστορία του πλούσιου, της καμήλας και του ματιού της βελόνας; Ο πρώτος θα θεωρηθεί αδαής, ο δεύτερος χωρατατζής και ο τρίτος αφελής. Και όμως, αυτές οι μορφές του λόγου είναι σίγουρα ικανές να εκφράζουν αλήθειες για τις οικονομικές σχέσεις, καθώς και για κάθε άλλου είδους σχέσεις και έχουν χρησιμοποιηθεί κατά καιρούς από διάφορους ανθρώπους. Αλλά στο μυαλό του σύγχρονου ανθρώπου, το οποίο επηρεάζεται από διαφορετικές μεταφορικές έννοιες που κατασκευάζουν τα ΜΜΕ, η αλήθεια στα οικονομικά θέματα θεωρείται ότι μπορεί να ανακαλυφθεί και να εκφραστεί αποτελεσματικά μόνο μέσω των αριθμών.

Ίσως και να είναι έτσι. Αυτό δεν αντιμάχεται τη θέση μου. Επιθυμώ μόνο να επιστήσω την προσοχή σας στο γεγονός ότι στις μορφές που μπορεί να λάβει η παρουσίαση της αλήθειας υπάρχει μια δόση αυθαιρεσίας.

Πρέπει να θυμόμαστε ότι ο Γαλιλαίος είπε απλώς ότι η γλώσσα της φύσης είναι γραμμένη με μαθηματικούς τύπους. Δεν είπε ότι “όλα” είναι γραμμένα έτσι ούτε ότι η αλήθεια για τη φύση πρέπει να εκφράζεται με τα μαθηματικά. Στο μεγαλύτερο μέρος της ιστορίας της ανθρωπότητας, η γλώσσα της φύσης ήταν η γλώσσα των μύθων και των τελετουργιών. Μπορεί να προσθέσει κανείς ίσως ότι αυτές οι μορφές είχαν το προτέρημα να αφήνουν τη φύση στην ησυχία της και ενίσχυσαν την πεποίθηση ότι τα ανθρώπινα όντα ήταν κομμάτι της. Δεν αρμόζει όμως καθόλου σε ανθρώπους που είναι έτοιμοι να ανατινάξουν τον πλανήτη στον αέρα, να επαίρονται με πάθος ότι έχουν βρει τον αληθινό τρόπο να μιλούν για τη φύση.

Λέγοντας αυτά δεν παρουσιάζω μια άποψη για τη σχετικότητα της επιστημολογίας. Σίγουρα ορισμένοι τρόποι παρουσίασης της αλήθειας είναι καλύτεροι από άλλους και για αυτόν το λόγο έχουν υγιή επιρροή στους πολιτισμούς, οι οποίοι τους υιοθετούν. Πραγματικά εύχομαι να σας πείσω ότι η παρακμή του έντυπου λόγου ως προς τον τρόπο έκφρασης της αλήθειας και προσέγγισης της πραγματικότητας και η συνεπακόλουθη αύξηση της επιρροής της τηλεόρασης είχε σοβαρές επιπτώσεις στη δημόσια ζωή. Κάθε λεπτό που περνά γινόμαστε πιο ανόητοι. Το βάρος που δίνεται σε οποιαδήποτε μορφή παρουσίασης της αλήθειας είναι απόρροια της επιρροής των μέσων ενημέρωσης. Η έκφραση “Δες για να πιστέψεις” είχε πάντοτε το κύρος επιστημολογικού αξιώματος, αλλά το “Άκου για να πιστέψεις”, “Διάβασε για να πιστέψεις”, “Μέτρησε για να πιστέψεις”, “Συμπέρανε για να πιστέψεις” και “Νιώσε για να πιστέψεις” είναι μερικά ακόμη επιστημολογικά αξιώματα που είχαν υψηλό ή χαμηλό κύρος ανάλογα με τις αλλαγές των μέσων σε κάθε πολιτισμό. Καθώς ένας πολιτισμός μεταβαίνει από τον προφορικό λόγο στο γραπτό, στην τυπογραφία ή στην τηλεόραση οι αντιλήψεις που συγκροτούνται για την αλήθεια τον ακολουθούν στη διαδρομή του. Κάθε φιλοσοφία είναι η φιλοσοφία μίας περιόδου της ζωής, παρατήρησε ο Νίτσε. Σε αυτό μπορούμε να προσθέσουμε ότι κάθε τρόπος προσέγγισης της πραγματικότητας είναι ο τρόπος που κυριαρχεί κατά την περίοδο ανάπτυξης ενός μέσου. Η αλήθεια, όπως και ο χρόνος, είναι ένα προϊόν της συζήτησης που έχει ο άνθρωπος με τον εαυτό του μέσω των τεχνικών επικοινωνίας που αυτός ανακάλυψε. Αφού η νοημοσύνη ορί-

ζεται πρωτίστως ως η ικανότητα κάποιου να αντιλαμβάνεται την αλήθεια των πραγμάτων, τότε η έννοια της “νοημοσύνης” σε έναν πολιτισμό συνάγεται από το χαρακτήρα των κυρίαρχων μορφών επικοινωνίας του. Σε έναν πολιτισμό που βασίζεται εξ ολοκλήρου στον προφορικό λόγο, η νοημοσύνη συνδέεται συχνά με τη δυνατότητα δημιουργίας αφορισμών, δηλαδή με την ικανότητα επινόησης ρητών ευρείας ισχύος. Όπως μάθαμε στην ιστορία, ο σοφός Σολομώντας γνώριζε τρεις χιλιάδες παροιμίες. Σε έναν πολιτισμό βασισμένο στον έντυπο λόγο ένας άνθρωπος με τέτοια προσόντα θα θεωρούταν στην καλύτερη περίπτωση παράξενος, πομπώδης και ανιαρός. Στον πολιτισμό όμως που βασίζεται στον προφορικό λόγο δίνεται μεγάλη αξία στην ικανότητα απομνημόνευσης, γιατί όταν δεν υπάρχει γραφή το ανθρώπινο μυαλό μπορεί να λειτουργεί ως κινητή βιβλιοθήκη. Το να ξεχάσεις πως πρέπει να ειπωθεί κάτι ή πως πρέπει να γίνει κάτι είναι επικίνδυνο για την κοινότητα και θεωρείται βαριά μορφή ηλιθιότητας. Σε έναν πολιτισμό που βασίζεται στο γραπτό λόγο η απομνημόνευση ενός ποιήματος, ενός καταλόγου, ενός νόμου κ.ά είναι κάτι απλώς γοητευτικό. Δεν σχετίζεται και δεν θεωρείται ως ένδειξη υψηλής νοημοσύνης.

Παρά το ότι ο γενικός χαρακτήρας αυτού που αποκαλώ “νοημοσύνη του εντύπου” θα γίνει αντιληπτός από οποιονδήποτε διαβάζει αυτό το βιβλίο, μπορείτε επίσης να τον ορίσετε με ακρίβεια αν αναλογιστείτε τι απαιτείται από εσάς “για την ανάγνωση αυτού του βιβλίου”. Καταρχήν πρέπει να παραμείνετε σχεδόν ακίνητοι για αρκετό διάστημα. Εάν δεν μπορείτε να το κάνετε αυτό (με το συγκεκριμένο ή με κάποιο άλλο βιβλίο), τότε στον πολιτισμό μας μπορεί να σας χαρακτηρίσουν από υπερκινητικό έως απειθάρχικο, ότι δηλαδή υποφέρετε από κάποιου είδους πνευματική ανεπάρκεια. Ο έντυπος λόγος έχει μάλλον πολλές απαιτήσεις από το σώμα και το μυαλό μας. Εντούτοις ο έλεγχος του σώματός σας είναι μόνο μια μικρή προϋπόθεση. Πρέπει να έχετε μάθει επίσης να μη δίνετε σημασία στα γράμματα, πρέπει δηλαδή να βλέπετε κατά κάποιο τρόπο πέρα από το σχήμα τους, ώστε να μπορείτε να φτάνετε κατευθείαν στο νόημα των λέξεων. Εάν σας απασχολεί το σχήμα των γραμμάτων τότε θα είστε επεικώς ένας ανίκανος αναγνώστης και πιθανόν να σας θεωρήσουν ηλίθιο. Εάν έχετε μάθει πώς να κατανοείτε χωρίς να σας αποσπά την προσοχή η αισθητική, τότε σας ζητείται να αποστασιοποιηθείτε και να είστε αντικειμενικός. Πρέπει, δηλαδή, να καταφέρετε αυτό που ο Μπέρτραντ Ράσελ αποκαλούσε “ανοσία στην ευφράδεια”, εννοώντας ότι είστε ικανοί να ξεχωρίσετε μεταξύ της αισθητικής απόλαυσης, του εντυπωσια-

σμού ή της έντασης (εάν υπάρχει) των λέξεων και της λογικής των επιχειρημάτων. Αλλά ταυτοχρόνως πρέπει να μπορείτε να καταλάβετε από τον τόνο της γλώσσας, που χρησιμοποιεί ο συγγραφέας, ποια είναι η άποψή του για το θέμα και πώς συμπεριφέρεται απέναντι στον αναγνώστη. Πρέπει, με άλλα λόγια, να ξέρετε τη διαφορά μεταξύ ενός αστείου και ενός επιχειρήματος και κρίνοντας την ποιότητα του επιχειρήματος θα πρέπει να μπορείτε να κάνετε πολλά πράγματα ταυτοχρόνως και να καθυστερήσετε την εξαγωγή συμπερασμάτων μέχρι να παρουσιαστεί ολόκληρο το επιχείρημα. Να θυμάστε τις ερωτήσεις μέχρι να πειστείτε πού, πότε και αν το άρθρο δίνει τις απαντήσεις, να χρησιμοποιείτε όλες τις εμπειρίες που έχετε σχετικώς με το θέμα ως αντεπιχείρημα σε αυτά που παρατίθενται στο άρθρο. Πρέπει επίσης να μπορείτε να βάλετε κατά μέρος όλη τη γνώση και τις εμπειρίες σας που δεν έχουν καμιά σχέση με το άρθρο. Προετοιμάζοντας τον εαυτό σας για όλα αυτά πρέπει να έχετε την πεποίθηση ότι οι λέξεις είναι μαγικές και να έχετε μάθει πάνω από όλα να διαπραγματεύεστε με τον κόσμο των αφηρημένων εννοιών, γιατί σε αυτό το βιβλίο υπάρχουν πολύ λίγες φράσεις και προτάσεις, που ζητούν από εσάς να ανακαλέσετε με τη φαντασία σας συγκεκριμένες εικόνες. Στον πολιτισμό του εντύπου συνηθίζουμε να λέμε για τους ανθρώπους που δεν είναι ευφυείς ότι πρέπει να τους “ζωγραφίζουμε εικόνες” για να μας καταλάβουν. Η νόηση προϋποθέτει ότι κάποιος μπορεί να τα βγάλει πέρα σε ένα πεδίο εννοιών και γενικότητων χωρίς τη βοήθεια εικόνων.

Η ικανότητα να τα κατορθώσεις όλα αυτά και ακόμη περισσότερα αποτελεί τον πρωταρχικό προσδιορισμό της νόησης σε έναν πολιτισμό, του οποίου η αντίληψη για την αλήθεια συγκροτείται από τις τυπωμένες λέξεις. Στα επόμενα δύο κεφάλαια θέλω να αποδείξω ότι ο πολιτισμός της Αμερικής του 18ου και 19ου αιώνα καθορίστηκε από την τυπογραφία περισσότερο από κάθε άλλον πολιτισμό του πλανήτη. Στα κεφάλαια που ακολουθούν έχω την πρόθεση να παρουσιάσω πως στον 20ό αιώνα η αντίληψή μας για την αλήθεια και οι ορισμοί που δίνουμε στη νόηση έχουν αλλάξει. Και ότι η αλλαγή αυτή ήταν το αποτέλεσμα της αντικατάστασης ενός παλαιού μέσου από ένα καινούργιο.

Αλλά δεν έχω σκοπό να υπεραπλουστεύσω το ζήτημα περισσότερο από το αναγκαίο. Θέλω να τελειώσω παραθέτοντας τρία σημεία τα οποία μπορούν να χρησιμεύσουν για να αντικρούσω ορισμένα αντεπιχειρήματα που μπορεί να προβάλουν ορισμένοι αναγνώστες.

Το πρώτο είναι ότι δεν θέλω να υποστηρίξω πως οι αλλαγές που γίνονται στα μέσα επικοινωνίας επιφέρουν αλλαγές στον τρόπο σκέψης των ανθρώπων ή ότι μεταβάλλουν την αντιληπτική τους ικανότητα. Υπάρχουν κάποιοι οι οποίοι υποστηρίζουν κάτι τέτοιο ή περίπου (για παράδειγμα, ο Τζέρομ Μπρούνερ, ο Τζακ Γκούντυ, ο Γουόλτερ Ονγκ, ο Μάρσαλ ΜακΛούαν, ο Τζούλιαν Τζένς και ο Έρικ Χάβελock) (7). Τείνω να πιστέψω ότι έχουν δίκιο αλλά δεν είναι αυτό που θα προσπαθήσω να αποδείξω με το βιβλίο μου. Δεν θα υποστηρίξω για παράδειγμα την πιθανότητα ότι οι άνθρωποι του προφορικού λόγου είναι πνευματικώς λιγότερο αναπτυγμένοι από τους ανθρώπους του γραπτού λόγου, υπό μία έννοια που παραπέμπει στον Πιαζέ ή ότι οι άνθρωποι της τηλεόρασης είναι λιγότερο καλλιεργημένοι και από τους δύο. Η δική μου άποψη είναι ότι ένα μέσο επικοινωνίας που υπερισχύει έναντι των άλλων αλλάζει την ίδια τη δομή του λόγου και το κάνει αυτό ενθαρρύνοντας συγκεκριμένες νοητικές λειτουργίες, ευνοώντας νέους τρόπους προσδιορισμού της νόησης και της σοφίας, απατώντας ένα συγκεκριμένο είδος περιεχομένου – που δημιουργεί νέες μορφές παρουσίασης της αλήθειας. Θα τονίσω και πάλι ότι ο τρόπος με τον οποίο η τηλεόραση επηρέασε τη φύση της γνώσης μας για τον κόσμο δεν είναι απλώς υποδεέστερος εκείνου με τον οποίο την επηρέασε ο γραπτός λόγος, αλλά επίσης επικίνδυνος και παράλογος.

Το δεύτερο σημείο είναι ότι η επιστημολογική αλλαγή που έχω επισημάνει και που θα περιγράψω λεπτομερώς πιο κάτω δεν έχει ακόμα περιλάβει (και ίσως να μην το κάνει ποτέ) όλους και όλα. Ενώ ορισμένα παλαιά μέσα έχουν εξαφανιστεί (π.χ. ιερογλυφικά και χειρόγραφα) και μαζί με αυτά έχουν εξαφανιστεί οι θεσμοί και οι γνωσιολογικές συνήθειες που ίσχυαν στην εποχή τους, ορισμένες άλλες μορφές “συνομιλίας” θα υπάρχουν για πάντα, π.χ. η ομιλία και η γραφή. Έτσι η επιστημολογία των νέων μορφών ΜΜΕ, όπως είναι η τηλεόραση, εξακολουθεί να έχει ανταγωνιστές.

Το θεωρώ χρήσιμο να βλέπω την κατάσταση ως εξής: Οι αλλαγές στο συμβολικό περιβάλλον μοιάζουν με τις αλλαγές στο φυσικό περιβάλλον. Γίνονται σταδιακά και συμπληρωματικά στην αρχή, ώσπου ξαφνικά δημιουργείται κρίσιμη συσσώρευση, όπως λένε οι φυσικοί. Ένα ποτάμι που μολύνεται αργά αργά, μεταβάλλεται ξαφνικά σε τοξικό, τα περισσότερα από τα ψάρια πεθαίνουν, το κολύμπι γίνεται επικίνδυνο για την υγεία. Αλλά ακόμη και τότε, το ποτάμι μπορεί να φαίνεται το ίδιο και κάποιος μπορεί ακόμη να κάνει βαρκάδα σε αυτό. Με άλλα λόγια, ακόμη και όταν η ζωή έχει

χαθεί, το ποτάμι δεν εξαφανίζεται ούτε εκλείπουν όλες οι χρήσεις του. Η αξία του όμως μειώνεται δραματικά και η υποβάθμισή του έχει βλαβερές συνέπειες σε όλη την περιοχή. Αυτό συμβαίνει και με το συμβολικό μας περιβάλλον. Πιστεύω ότι έχουμε φτάσει σε μια κρίσιμη συσσώρευση, γιατί τα ηλεκτρονικά μέσα έχουν αλλάξει το χαρακτήρα του συμβολικού μας περιβάλλοντος αποφασιστικά και αμετάκλητα. Έχουμε τώρα έναν πολιτισμό του οποίου οι ιδέες και η επιστημολογία διαμορφώνονται από τις εικόνες της τηλεόρασης και όχι από τις τυπωμένες λέξεις. Σίγουρα υπάρχουν ακόμη αναγνώστες και εκδίδονται πολλά βιβλία, αλλά η χρήση της τυπογραφίας και της ανάγνωσης άλλαξε. Ο αντίκτυπος έφτασε ακόμη και στα σχολεία, τον τελευταίο θεσμό όπου ο γραπτός λόγος ήταν ανίκητος. Αυτοί που πιστεύουν ότι η τηλεόραση και το έντυπο μπορούν να συνυπάρξουν κοροϊδεύουν τον εαυτό τους, γιατί η συνύπαρξη προϋποθέτει ισοτιμία.

Εδώ όμως δεν υπάρχει ισοτιμία. Τα παραδοσιακά έντυπα είναι πλέον μέσα που προσφέρουν ελλιπείς γνώσεις για την προσέγγιση της πραγματικότητας και έτσι θα παραμείνουν υποβοηθούμενα στο εξής ως ένα βαθμό από τους ηλεκτρονικούς υπολογιστές, τις εφημερίδες και τα περιοδικά, τα οποία όμως, έχουν διαμορφωθεί έτσι, ώστε να μοιάζουν με οθόνες τηλεόρασης. Υπάρχουν ακόμη ανάμεσά μας κάποιοι που η αντίληψή τους για τα πράγματα επηρεάζεται ακόμη σε μεγάλο βαθμό από “αμόλυντα νερά”, μοιάζουν όμως με το ψάρι που επιζεί σε ένα μολυσμένο ποτάμι και το μοναχικό βαρκάρη που τραβάει κουπί σε αυτό.

Το τρίτο σημείο είναι ότι στη σχέση που περιγράφεται πιο πάνω, το ποτάμι είναι αυτό που ονομάζουμε “δημόσιος λόγος” –οι πολιτικές, θρησκευτικές, ενημερωτικές και εμπορικές μορφές επικοινωνίας. Πιστεύω πως μια επιστημολογία βασισμένη στην τηλεόραση διαβρώνει μόνο τη δημόσια επικοινωνία και τα παράγωγά της, όχι όλο το επικοινωνιακό πεδίο. Δεν λησμονώ όμως την αξία που έχει η τηλεόραση ως πηγή διασκέδασης και ευχαρίστησης για τους ηλικιωμένους, τους ασθενείς και για όλους τους ανθρώπους που σε κάποια περίοδο της ζωής τους βρίσκονται μόνοι τους σε δωμάτια ξενοδοχείων. Γνωρίζω ακόμη τη δυνατότητα της τηλεόρασης να είναι είδος “λαϊκού θεάτρου” για τις μάζες (ένα θέμα που κατά τη γνώμη μου δεν έχει ληφθεί σοβαρά υπόψη). Υπάρχουν βεβαίως και εκείνοι που υποστηρίζουν ότι η δύναμη της τηλεόρασης είναι τέτοια που θα υποβαθμίζει πάντα το Λόγο. Η μεγάλη επιρροή της όμως στο θυμικό των ανθρώπων μπόρεσε να ξεσηκώσει διαμαρτυρίες ενάντια

στον πόλεμο του Βιετνάμ και ενάντια σε άλλες χειρότερες μορφές βίας. Αυτές και άλλες επωφελείς δυνατότητες της τηλεόρασης οφείλουν να λαμβάνονται υπόψη.

Υπάρχει όμως ένας ακόμη λόγος που δεν θέλω να θεωρηθεί ότι η επίθεσή μου στην τηλεόραση είναι ολοκληρωτική. Όποιος γνωρίζει έστω και λίγο την ιστορία της επικοινωνίας ξέρει ότι κάθε καινούργια τεχνολογία που υποβοηθά τη σκέψη έχει κάποιο τίμημα. Είναι ένα διαρκές πάρε-δώσε, αν και συχνά όχι ισότιμο. Οι αλλαγές των μέσων επικοινωνίας δεν έχουν ισόρροπα αποτελέσματα. Ορισμένες φορές η νέα τεχνολογία δημιουργεί περισσότερα από όσα καταστρέφει και άλλες γίνεται το αντίθετο. Πρέπει να είμαστε προσεκτικοί όταν εξυμνούμε ή καταδικάζουμε, γιατί το μέλλον μπορεί να επιφυλάσσει εκπλήξεις. Η εφεύρεση της τυπογραφίας είναι ένα καλό παράδειγμα. Η τυπογραφία δημιούργησε τη σύγχρονη ιδέα της ατομικότητας αλλά κατέστρεψε τη μεσαιωνική έννοια της κοινότητας και της ενοποίησης. Η τυπογραφία δημιούργησε την πεζογραφία, αλλά μετέτρεψε την ποίηση σε εξωτική και ελιτίστικη μορφή έκφρασης. Η τυπογραφία δημιούργησε τη σύγχρονη επιστήμη, αλλά μετέτρεψε τη θρησκευτική ευαισθησία σε απλή πρόληψη. Η τυπογραφία βοήθησε στην ανάπτυξη του έθνους-κράτους, αλλά μετέτρεψε τον πατριωτισμό σε κυδαία εάν όχι θανάσιμη συγκίνηση.

Έχω εμφανώς την άποψη πως η απόλυτη επικράτηση της τυπογραφίας για τετρακόσια χρόνια είχε περισσότερα πλεονεκτήματα παρά μειονεκτήματα. Το μεγαλύτερο μέρος των ιδεών μας σήμερα που αφορούν τη "χρήση" της διάνοιας διαμορφώθηκαν από το έντυπο, όπως επίσης και οι ιδέες μας για την εκπαίδευση, τη γνώση, την αλήθεια και την πληροφόρηση. Θα προσπαθήσω να παρουσιάσω με ποιο τρόπο, τώρα που η τυπογραφία μετακινείται στο περιθώριο του πολιτισμού μας και η τηλεόραση παίρνει τη θέση της στο κέντρο, η σοβαρότητα, η διαύγεια και πάνω από όλα η αξία του δημόσιου λόγου υποβαθμίζεται επικίνδυνα. Όσο για τα οφέλη που μπορούν να προκύψουν από την τηλεόραση, θα πρέπει να μη φανούμε στενόμυαλοι.